

ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ

Частина 2. На Козацьких островах

НА КАМ'ЯНОМУ ОСТРОВІ

Під вечір вони вирушили углиб дніпровських плавнів. Та перед тим Швайка скочив на Вітрика, випростався на повен зріст і довго вдивлявся з-під долони у татарський степ. Схоже, Швайку щось дуже непокоїло.

Нарешті він зістрибнув з Вітрика, взяв його за повід і повів в очерети.

Земля стала пружною, під ногами зачкакала твань.

Було тихо і парко. Після сухого степового повітря хлопцям стало важко дихати. Хтось, невидимий за очеретами, раз по раз гучно ляскав по воді. Чи бобри, чи велика риба. Кілька разів до мандрівців долинали запитливо сердите рохкання, і тоді Пилип надовго завмирав, вслухаючись у байдужий, невпинний шурхіт густих очеретів.

Одного разу навіть вирішив повернути назад.

– Кабани тут люті, – пошепки пояснив він хлопцям. – Їх за раз краще оминати.

Але найбільше дошкуляли комарі. Тонкоголосими хмарами вони накидалися на мандрівців. Тож хлопці затято шмагали себе по обличчю, шиї та литках. Зрештою Грицик не витримав і намазюкав обличчя чорним намулом.

– Тепер не кусатимуть, – сказав він.

Санько подумав і теж намазюкав обличчя. І справді, комарі хоч і дзвеніли над ним, проте кусати перестали.

Пилип озирнувся на них і схвально хитнув головою.

– Справжні козаки, – сказав він. – Самі здогадалися?

– Та ні, – відказав Грицик. – У Воронівці всі так роблять, коли йдуть у болото.

А от Пилипа комарі не чіпали. Мабуть, тому, що він смалив люльку.

Незабаром очерети почали рідшати. Крізь просвіти зблискувала дніпровська блакить. Нараз в обличчя подув теплий вологий вітерець, і комарі кудись щезли.

Мандрівці вийшли на берег. Заплава, що відкрилася перед ними, була подекуди покрита лататтям. За нею виднівся острів із звивистими берегами. На ньому гайками росли крислаті дерева. Понад берегом звисали до води кущі верболозу та очерети. У прогалинах між ними жовтів пісок. За островом, аж до самісінького небокраю, виблискувала під останніми сонячними променями неозора просторінь дніпровської води.

– От і прийшли, – сказав Пилип.

Він підніс до рота долоню і трічі прокричав пугачем. Затим помовчав і пугукнув іще раз.

У відповідь з глибини острова долинуло качине крякання. А через певний час гойднулися кущі біля низького, мабуть, болотистого берега, і на хвилі загойдався широкий, опецькуватий човен плоскодонка. У човні стояв здоровань у полотняній, розхристаній на грудях сорочці. Якусь мить він вдивлявся у прибульців, а тоді заходився шалено відштовхуватися довгою тичкою.

– Пилипе! – ще здалеку загукав він. – А щоб тебе мухи покусали! Ми тут уже таке передумали...

Човен з розгону вилетів на берег. Здоровань кинувся до Пилипа з обіймами – у того аж кісточки затріщали.

Люлька випала з Пилипових вуст і задиміла в траві. А здоровань то обіймав Пилипа, то відсторонював його і ляскав широкою долонею по плечу.

– Гей, живемо, друже! Ще не раз загонимо татарам швайку в одне місце, га?

– Та постривай, бугаю бісів! – боронився Пилип. Нарешті він вирвався з обіймів і підняв люльку. – Як там Лимар?

– Та врятувався. І хлопців привів за собою. Каже, якби ти не взяв тих бузувірів на себе – не бачити б їм Дніпра. А ти ж сам як викрутився, га?

– То довга історія...

– Гаразд, розкажеш потім. О, а це що за чортенят привіз? Невже, втікаючи від татар, заодно і в пеклі побував?

«Чортенята» теж не зводили здивованого погляду із здорованя. Когось він їм нагадував. Нарешті одне з них блиснуло в усмішці білими зубами.

– А я вас знаю, – сказало воно голосом Грицика. – Ви Байлемів Василь, еге ж?

Василь ошелешено втупився в хлопців. Тоді повільно мовив:

– Щось у мене серед таких замазур знайомих не було. Ану, йдіть-но сюди!

Не встигли хлопці й отямитися, як вже тицьнулися писками у воду. А Василь пополоסקав ними, як ото жінки полощуть білизну, провів долонею по обличчю, зганяючи краплини, і знову поставив їх навпроти себе.

– Тепер інша справа, – сказав він. – Стривай, ти ж, здається, воронівським будеш? Чи не син тітки Мокрини?

Санько лише кивнув. Говорити він не міг. Лише відплював від трави, що разом з водою потрапила до рота.

– А ти, хлопче, постривай, – повернувся Василь до Грицика. – Та ти ж син Степана Кореня, чи не так?

– Так, – відказав Грицик.

– То це ж чи не про вас розказували, буцімто ви так перелякали нашого пана Кобильського, що той бідолаха аж за Переяславом зупинився?

– Це вони і є, – підтвердив Пилип.

– От молодці! А сюди чого потрапили?

– Більше їм діватися нікуди, – відказав за хлопця той же Пилип. – Ти ж пана знаєш. Таких жартів він не пробачає.

Василь в задумі почухав потилицю.

– Та знаю, – згодився він. – Але ж... у нас тут теж не мед з маслом їдять. Сьогодні живемо, а взавтра татарин налетить. Чи ще якийсь бузувір.

– Нікуди їм більше податися, – повторив Пилип.

– Воно звісно...зітхнув Василь. Тоді почастував хлопців легеньким потиличником і сказав: – Ну, гаразд, хай лишаються. Якось воно та буде.

Грицик аж підстрибнув.

– То ви... то ти що – береш нас у козаки? – запитав він.

– Ну, це ще треба заслужити...

З острова долинув легкий вітерець. Пилип принохався.

– Кулішем пахне, – сповістив він.

– Та ним же, проклятушим, – згодився Василь. – Нічого іншого хлопці варити не вміють.

– То чого ж ти тут нас голодом мориш? – обурився Пилип.
– Ех, ти, господар!

Човен-плоскодонка, черпаючи облавками воду, рушила до острова. Трохи позаду з задоволеним пирханням плів Вітрик. Схоже, вечірнє купання в теплій дніпровській воді йому подобалося.

– Добре, що ти надибав нас, друже, – досі не міг заспокоїтися Василь. Він відштовхувався тичкою так, що неоковирний човен стрілою летів по сліпучій водній поверхні. – А то тут без тебе сам дідько ради не дасть.

У глибині острова палало багаття. На рогачках булькотів здоровенний казан. Навколо нього сиділо чоловік з десять. Вони запитливо втупилися в прибульців.

За деревами почулося голосне кінське іржання. Вітрик стріпнув гривою і подався у той бік.

– Ану, хлопці, вгадайте, кого я вам привіз? – запитав Василь і, не чекаючи відповіді, сповістив: – Самого Швайку з лапав, от кого!

Ті, що сиділи довкола вогнища, хутко звелися на ноги і з шанобливим подивом оточили Швайку.

Проте ще більше були вражені Санько з Грициком. Як? Ось уже майже цілий день вони пліч-о-пліч з цією людиною разом ховалися від татар, діставалися до плавнів – і досі не знали, з ким зустрілися? Який сором!

Проте, схоже, соромно було не лише хлопцям. Біля вогнища похнюпився дядько з вогненною чуприною. Він лише зиркнув у бік Швайки і знову схилив голову.

– Що ж це ти, Мацику? – звернувся до нього Швайка. – Ніби ж маєш кебету в голові, а схопили тебе, мов малу дитину. Чи, може, до гурту не хотілося?

Вогненночубий Мацик важко зітхнув.

– Та я все чекав, що от-от мають підійти мої, – озвався він по паузі. – І вже з ними мав приєднатися до вашого гурту. А воно, бач, як вийшло...

Крім Мацика та Байлемового Василя тут були всі дорослі воронівські хлопці. Левко Заярний, і Володко Кривописко, і Перепічка з Одудом. Засмагли, подорослішали, хоча лише з місяць як пішли з Воронівки. Скидалося на те, що їм тут було краще, ніж удома.

Проте Санько з Грициком лише мигцем поглянули на них і повернулися до багаття. Друзі не могли відвести погляду від казана з кулішем. Це ж скільки днів вони не куштували гарячого!

Здається, про те саме думав і Швайка.

– Ви що – так і будете морити гостей голодом? – запитав він.

Василь Байлемів зняв казана з вогню. Затим підморгнув Левкові, і той метнувся кудись у темряву. Невдовзі повернувся з в'яленим судаком. А Кривописко порився в попілі і витяг звідтіля запечену в глині дрохву.

– Непогано живете, – заздро сказав Швайка.

– Бо знаємо, хто нас охороняє, – відказав Василь. – Їжте, не соромтеся. У нас цього добра поки що вистачає.

Припрошувати йому не довелося. Дерев'яні ложки застукали по казанових боках, немов барабанні палички.

По вечері почалося розпитування. Левка Заярного цікавила Оксана з тарасівського кутка. Тиміша Перепічку – чи не передала мама хлопцями чогось смачного. У Байлемового Василя близьких родичів не лишилося, то ж він цікавився трохи дальшими. А таких виявилось чи не з півсела...

Спочатку Санько з Грициком відповідали досить бадьоро. Та врешті язика їм почали заплітатися, а неслухняні голови раз по раз падали на груди.

Врешті, Швайка не витримав:

– Ну, чого ви причепилися до дітей? Нехай посплять, буде ще час для розпитувань.

А далі хлопці вже й не пам'ятали, куди їх віднесли і хто укрит їх світкою.

Серед ночі Грицик прокинувся. Виявляється, вони з Саньком лежали край берега на підстилці з сухої трави. Повівав легкий вітерець, і комарів майже не було. Багаття все ще горіло, а козаки тихо гомоніли між собою.

Вогненний Мацик ніяк не міг заспокоїтися.

– Дурень, от же ж дурень, – мабуть, уже вкотре картав він себе. – Гадав, що не сьогодні-завтра зі своїми яворівцями пристану до гурту. І де їх лиха година носить? Може, їх теж хтось злапав, як оце й мене...

– Мало того, що татари стали нам як кістка в горлянці, – зітхнув Заярний, – то ще й свої, схоже, грабують.

– Та які вони свої? – відмахнувся Перепічка. – Вони гірші від вовків!

– Вовків не чіпай, – застеріг його Швайка.

– Це ж чому?

– Тому, що зелений ще.

– До чого тут зелень? Хіба я не відаю, що страшнішого звіра, ніж вовк, немає? Коли вже унадиться, то не відстане, допоки всю отару не переріже. Що, не так?

– Так, та трохи не так, – пихнув люлькою Швайка.

Несподівано його підтримав Мацик.

– Ти, Тимоше, й справді помовчав би, – сказав він. – Бо не такий уже й страшний цей звір, як його малюють. Хто мене порятував? Вовк.

А Грицикові чи не вперше закортіло втрутитися в розмову дорослих. Звісно, не всі вовки страшні, особливо влітку. Он один з них скільки часу скрадався за хлопцями – і нічого, не з'їв. Гірші за вовків ті, хто прикидається ними.

Грицик лежав край берега, дивився на тьмяну дніпрову поверхню і пригадував усілякі жахи, які розповідали йому про вовків та вовкулак. І так йому стало моторошно від тих згадок, що хоч бери та й перебирайся поближче до багаття.

Проте підніматися не хотілося. Поруч затишно сопів Санько. Над ними миготіли зірки. Раз по раз крайнеба зблискували зірничі.

Грицик повернувся набік і сонно зітхнув. І тут його увагу привернув невиразний плюскіт. Щось кинулося у воду з боку плавнів і попливло до острова. Це щось плівло досить швидко. Над водою виднілася лише голова. Від неї навсібіч розбігалися сріблясті водяні вуса, підсвічені місячним промінням.

«Видра, чи що? – промайнуло в голові. – А може, якесь оленятко? От дурне. Тут же повно людей!»

Проте це була не видра і не оленятко. Коли голова підпливла трохи ближче, Грицик зрозумів, що це пес.

– Цюцю, – тихо проказав він. – На-на... Йди-но сюди...

Собача голова слухняно звернула до нього. За мить вона вибралася з води.

Грицик отетерів.

Над ним стояв не пес. Над ним стояв величезний вовк. Він обтрусився і зробив ще один крок до хлопця. Зблиснули здоровецькі ікла...

А козаки все ще тихо гомоніли навколо багаття. І раптом їх підкинув у повітря пронизливий вереск:

– Рятуйте!!!

ЦЕ БУВ ТИШКЕВИЧ!

З несподіванки звір відсахнувся від Грицика. Мабуть, він у житті ще ні разу не чув такого вереску. Про всяк випадок вовк примирливо крутнув хвостом-полінякою, мовби хотів сказати: «Що ти, хлопче? Сам же покликав!»

Поруч здригнувся і здушено зойкнув Санько. Розбудили його холодні бризки, що долетіли від вовка.

А від багаття до них уже поспішали козаки. Попереду, вихоплюючи шаблю з піхов, біг Швайка. За ним з ломакою в руках поспішав вогненночубий Мацик.

Проте дивина – звір чомусь не злякався ані вогненного Мацика, ані шаблюки в Швайкових руках. Навпаки – він ще приязніше замахав хвостом і облизнувся.

Проте козаки ще не звикли до темряви і нічого не бачили.

– Що тут трапилося? – запитав Швайка.

– Он... – пробелькотів Грицик і тицьнув у вовка. – Виліз з води... Я гадав, що то пес...

Грицик був переконаний, що Швайка негайно підніме шаблюку і кинеться на лютого звіра. Або гарикне так, що того лизень злиже.

Проте Швайка не гарикнув і не замахнувся шаблюкою. Навпаки, придивившись до звіра, він уклав її у піхви, а тоді розвів руки так, мовби зустрів найкращого друга.

– Барвінку, – сказав він, – братику мій сіренький!

І вовк, цей здоровецький хижак зі страшними іклами, повівся, мов цуценятко. Він тонко заскавулів і кинувся Швайці на груди. А що був уже не цуценятком, а важким звіром, то Швайка ледве втримався на ногах.

– Барвінку, – лагідно примовляв він. Затим звернувся до Санька з Грициком: – Вовків, хлоп'ята, треба остерегатися. Але тільки не цього. Якщо, звісно, ви не татари.

Наперед пробився рудий Мацик. Він присів перед вовком і запитав:

– То це ти врятував мені життя? От спасибі, друже. Навіть не знаю, як тобі й дякувати.

І він простяг руку, аби погладити вовка. Проте в останню хвилину завагався і запитав:

– А він не відчикрижить мені руку?

– Здається, ні, – відказав Швайка. – Але гладити його не раджу. Та коли вже хочеш йому подякувати за своє спасіння, то дістань чогось смачненького.

Мацик зітхнув.

– Воно звісно... Але де ж я візьму того смачненького? Ті звірі обібрали геть до нитки. – Потому благально глянув на воронівців:

– Хлопці, може, у вас щось знайдеться? То позичте, а я вам згодом все поверну.

Воронівці перезирнулися і мовчки пірнули в темряву. А Швайка знову повернувся до багаття. Посадив поруч себе Барвінка і заходився вибирати з його шерсті реп'яхи.

– Ну й нахапався ти їх, голубе, – докірливо сказав він. – Де ж це ти встиг?

Барвінок у відповідь постукав хвостом по землі. Він дивився у той бік, куди подалися воронівці. Дивився і облизувався. Схоже, здогадувався, за чим вони пішли.

А Грицик помітив, що Швайка відкидав не всі реп'яхи. Один клубочок – той, що збився біля правого новчого вуха – він нишком заховав до кишені.

«Навіщо йому ті реп'яхи?» – здивувався Грицик.

Воронівці нанесли стільки, що, здається, вистачило б на десяток вовків. Проте Барвінок не розгубився і довів, що він – вовк не простий. За деякий час від ласощів залишилися самі кісточки. Та й тих згодом не стало.

Мацик дивився на Барвінка і посміхався.

– Добре, що я згадав, як ти нацькував його на тих пегіголовців, – звернувся він до Швайки. – А то б уже давно годував раків.

– Згадав, та не те, – заперечив Пилип. – То ти на коня, схоже, нацькував. А на татарина треба інакше. Ось так...

І Швайка коротко, по-особливому свиснув. Тієї миті Барвінок скочив на ноги. Шерсть його стала дибки, а ікла зблиснули так, що воронівці злякано відсахнулися.

– Заспокойся, Барвінку, – поспішно мовив Швайка. – То я пожартував.

Вовк з докором поглянув на свого хазяїна, і, якби міг говорити, то, певно, сказав би: «Ну й дурні ж твої жарти, хазяїне!» Проте говорити Барвінок ще не навчився, тож знову повернувся до кісток.

– Якби був хто з татар, то після свисту я навряд чи зміг би його зупинити, – пояснив Швайка. – Так що свистіти без потреби не радив би. А як ти, Мацику, здогадався, що він був поруч тебе?

– Я його побачив, – відказав Мацик. – Точніше, не його, а вогники, що відсвічувалися від очей. От і подумав: чим біс не жартує! Ет, мені б такого друга!

– Ну, таке треба заслужити, – ухилився Швайка від прямої відповіді.

– А де їх, таких учених, беруть? – поцікавився Перепічка.

Швайка примружив очі.

– Коли скажу, що біля вашого села – ти ж мені все одно не повіриш, – відказав він. – Чи не так?

Молоді воронівці зареготали. Цей Швайка, виявляється, неабиякий жартун! Хто ж бачив таких вовків у Воронівці? Ніхто. Мабуть, їх навчають десь у Переяславі чи навіть у самому Києві.

А Барвінок між тим наївся так, що на останню кістку вже й дивитися не міг. Він задоволено зітхнув, поклав велику голову на Швайчине коліно і заходився оглядати присутніх. Нарешті його погляд зупинився на Санькові. А той у свою чергу дивився на Барвінка і дивувався, як може подобатися звір, котрого хвилину тому боявся до смерті.

«Ти ж гарний вовк, – подумки звернувся Санько до Барвінка. – Ти сильний, прудкий і теж не любиш татар...»

Вовк насторожився. Якусь мить він пильно вдивлявся в Санькові очі. Тоді на знак згоди стукнув полінякою хвостом по землі. Скидалося на те, що він читає Санькові думки.

«Шкода, що ми з тобою не знайомі, – думав далі Санько.

– А я хотів би, щоб у мене був такий друг...»

Зненацька Барвінок підвівся, підійшов до Санька і лизнув його в обличчя.

– Ти що? – здивувався Швайка. – На тебе, Барвінку, це не схоже. Чи ви знайомі?

– Та ні-і, – зніяковів Санько. – Я ото... подумав, який він гарний, і подумки сказав йому про це.

– Я теж сказав би, – зареготав Байлемів Василь. – Та тільки він чогось не підлизується до мене.

Швайка промовчав. Тільки якось по-особливому глянув на Санька. Так дивляться на те, що не вкладається у розум звичайної людини. Тоді швидко опустив очі і заходився розпалювати свою люльку. На Санька, здається, він

більше не звертав уваги. Лише час від часу хлопець відчував на собі його хоч і миттєвий, проте чіпкий і насторожений погляд.

А за багаттям усе ще точилися розмови.

– От би знати, що то за сволота займається грабунками, – промовив Левко Заярний. – Ет, піймати б такого – зуби по всьому луку розлетілися б!

І тут Санька ніби блискавкою вразило. Зуби!

– А я знаю, хто це був, – вихопилося в нього. – Тишкевич це був, от хто! Він служить у пана Кобильського.

Козаки вражено втупилися в хлопця.

– Звідкіля ти це знаєш? – запитав Байлем.

– Він зубом цвікав, – пояснив Санько, – коли маму до льоху ховав. І той, старший з тих, хто на вас напав, теж цвікав.

– А й справді! – вигукнув Грицик. – І голос у нього знайомий. А я, Саньку, все думав, коли ми ховалися: де я чув цей голос?

– Ану, розкажіть, що знаєте, – зажадав Швайка.

Коли хлопці замовкли, Байлем сповільно проказав:

– Так от чому хлопці зчезали невідомо куди. Минулого літа михайлівських не дорахувалися. Позаминулого – двох драбівських не стало, одного з Мойсинців і з Ірклієва... Тепер усе зрозуміло. Вивідають, хто сам чи в малому гурті промишляв – і хапають за горлянку. А здобич човнами по Дніпру відвозять.

– А як вони дізнаються, хто сам, а хто у великому гурті промишляв? – поцікавився Перепічка.

– Якось дізнаються...

Швайка у цю розмову не встрягав. Він про щось замислився. І, схоже, думки його витали далеко від цього острова. Затим нібито знічев'я він дістав з кишені реп'яховий клубочок і видобув з нього тонку полотняну смужку. Тоді так само байдуже, ніби шматочок березової кори, розгорнув її і заходився роздивлятися якісь закарлючки. По тому кинув смужку у вогнище.

Ніхто з воронівців не звернув ніякої уваги на ці Швайкові дії. Вони придумували для Тишкевича найстрашніші кари – звісно, коли той потрапить їм до рук.

Лише зіркі Грицикові очі стежили за кожним порухом Швайки. І коли смужка згоріла у вогнищі, Грицик нахилився до товаришевого вуха й прошепотів:

– А я знаю, чому Барвінок прибіг саме сюди. Він приніс Пилипові якусь звістку.

А Швайка все так само замислено дивився в багаття. Нарешті озвався:

– А в мене, хлопці, кепська новина для вас. Вчора татари побували під Воронівкою.

Навколо багаття запала глибока мовчанка. Що таке татарський напад – знали всі. І чим він закінчується – теж знали.

– Хоч врятувався хтось? – порушив мовчанку Левко Заярний.

Швайка у відповідь стенив плечем.

– Цього я не знаю, – сказав він трохи згодом. – Та будемо сподіватися на краще. А що твоє серце відчуває? – неначе жартома звернувся він до Санька. Проте очі його дивилися серйозно.

А Санькові не серце підказувало, а ніби щось інше. Перед очима на мить промайнуло обличчя матері. Санькові здалося, ніби вона поралася по господарству.

І діда Кібчика побачив він, і матір Володка Кривописка. От тільки Демка Дурної Сили не було. А ще нібито щось трапилося на тому краю Воронівки, що був ближче до Канівців, де мешкав пан Кобильський.

Санько вже збирався сказати про це Швайці, про те той приклав пальця до вуст.

– Чом же ти раніше про це не сказав? – люто зиркнув на Швайку Левко Заярний. – Ми ж... ми ж могли б ударити на них збоку. Може, і відбили б когось...

– Чим би ти вдарив? – заперечив Швайка. – І скільки вас – десяток? То ж краще давайте поспимо, а зранку видно буде, як діяти.

Швайка улігся поруч з Саньком. Довго роздивлявся зорі над собою, а коли всі замовкли, стиха запитав:

– То що ж відчуває твоє серце?

– Мені здається, ніби щось трапилося з Демком, – відказав Санько, – і з Тарасівкою теж. Це в нас куток такий, – пояснив він Пилипові.

– Знаю, – відказав той і турботливо підткнув під Саньків бік полу свитки. – Спи, хлопче.

САМІ НА ОСТРОВІ

Удосвіта дорослі вибралися з острова. Вирішили усе ж простежити, як татари з полоненими будуть переправлятися через річку Псел. Може, і вдасться чимось допомогти землякам, котрі потрапили в біду. А оскільки сил було мало, (власне, їх зовсім не було), то постановили підняти на ноги всіх, хто козакував у плавнях неподалік від них.

– Десятки зо два промишляють на Зміїному острові, – сказав Швайка. – Стільки ж біля Чубарового і Татарського броду. Там Вирвизуб з хлопцями зупинився... Коли встигнемо, то до завтра наберемо з сотню чоловік.

Звісно, сотні на полчище нападників було замало. Але про це ніхто не замислювався.

– Мені б лише дістатися до них, – скреготнув зубами Володка Кривописко. – Я б їм показав, чого варта моя шабля!

Від люти щелепа у нього ще більше скособочилася і обличчя набуло такого кумедного вигляду, що воронівці мимоволі посміхнулися.

– Навіщо тобі шаблюку показувати? – сказав Василь Байлемів. – Вони й так розбіжяться. Тільки-но уздрять твою мармизу.

Воронівці розділилися. Половина на чолі з Мациком рушили униз по Дніпру, аби зібрати тих, хто оселився на островах. Інша половина разом із Швайкою рушила в бік древнього Залозного шляху. Там, у густих дібровах, теж були вільні люди.

– Зустрінемося біля гирла Псла, – сказав Швайка. – Знаєте Довгий острів?

– Ще б пак, – відказав Мацик. – Позаминулого року там сотню татар поклали.

– А ми? – озвався Грицик. – Ми теж хочемо з вами.

– Навіть не думайте, – відрізав Швайка. – Ця розвага не для дітей.

– Ми не діти, – набурмосився Грицик. – Ми з лука вміємо стріляти, правда ж, Саньку? І на шаблях б'ємося. І підкрадаємося так, що ніхто й не побачить.

– Ага, – підтримав Санько товариша. – Ви наскочите на татар, а ми тихенько, куцями підкрадемося до наших і розв'яжемо їх.

– Сидіть уже, визволителі, – відмахнувся від них Байлем.
– Самі розв'яжемо, коли пощастить. А коли ні... Не слід вам ще й свої голови підставляти.

З куцїв випірнув Барвінок. Схоже, вовк тільки-но поснідав. Він обливав закривавленого писка і запитально поглянув на свого хазяїна.

– А з тобою що робити? – присів перед ним Швайка. – Мабуть, теж хочеш з нами?

Барвінок махнув хвостом. Він не заперечував.

– Ні, друже, – сказав господар. – Залишайся-но краще й ти тут. Будете втрюх стерегти острів. Залишайся, зрозумів? Стережи! І господарем у тебе буде Санько. Санька слухайся! Чуєш – Санька!

Сонце ще й з-за плавнів не визирнуло, як острів спорожнів. Барвінок дивився услід господареві, аж доки той щез у лозах. Тоді позіхнув, розшукав якусь костомачу і заходився її обгризати. А хлопці прилягли біля пригаслого багаття й одразу поринули в сон.

Прокинулися вони від звичного скреготу. Барвінок догризав уже другу чи, може, десятку кістку. На хлопців він не зважав. Хіба що спочатку кілька разів запитливо зиркнув у бік Санька. Певно, чекав якогось наказу. Проте сонний Санько на це був ще не спроможний. Остаточо прокинувся він лише тоді, коли Грицик вихлюпнув на нього ківш дніпрової води.

Перш за все хлопці заходилися вивчати острів. Він виявився значно більшим, ніж видавалося вчора, і значно зеленішим. Від плавнів його відділяла широка протока з лататтям. Лише в тому місці, звідкіля приплив Барвінок, вода була чиста й прозора. В глибині острова між двох дубів заховався курінь. Либонь, він стояв не перше літо, бо зарості ожини й глоду вкрили його так, що й угледіти було важко. Трохи осторонь, біля гранітної брили, була коптільня. Тут таки на палях висіло кілька окостів і низки в'яленої риби. В самому курені хлопці надибали на три барильця. Два з них виявилися порожніми, а третє було наполовину заповнене медом. У кутку валялося кілька старих арканів і щербата сокира з коротким держаком. За куренем на гіллі сушилася рибальська сіть і кілька ятерів.

Спочатку хлопці поводитися насторожено. Навіть Грицикові було моторошно. Раніше він гадав, що треба стерегтися лише татар. А тепер, виявилось, і серед своїх є не кращі. Тож за кожним кущем йому ввижалася небезпека. Сплесне риба хвостом – і Грицик миттєво озирився в той бік. Прошарудить у кущах якесь звірятко – і йому ввижається, що до них підкрадається сам Тишкевич. Лише по доброму сніданку (з тих запасів, що їх залишили дорослі воронівці), Грицик трохи посміливішав.

– Слухай, Саньку, – сказав він. – А чого це ми з тобою тремтимо на кожен шурхіт?

– А я не тремчу, – відказав Санько і скопив очима на куц, за котрим щось зашурхотіло.

– Та бачу, – ущипливо зауважив Грицик. – А я, знаєш, чого перестав боятися? Бо за Барвінком стежу. Коли була б якась небезпека – він би зразу насторожився. А так, бач, гасає, як твій Бровко навколо хати. А що це значить? А те, що нам тут боятися нема чого.

Після цих Грицикових слів острах дещо послабився. А коли хлопці добряче скупалися, то посміливішали настільки, що роздобули дві палиці й затіяли змагання на «мечах». І хоча зазвичай Грицик з таких двобоїв виходив

переможцем, цього разу змагання закінчилися внічию. Бо варто було Грицикові притиснути Санька до берега, як у Барвінка загрозливо піднімалася верхня губа.

По обіді Грицик щез. А Санькові пригадалася мама. Як вона там? Мабуть, сумує за ним, виглядає з усіх-усюд...

– Оце сиджу та й думаю, як воно там у Воронівці, – стиха сказав Санько Барвінкові, що влігся поруч з ним. Барвінок поклав свою важку голову на лапи і споглядав на дніпрову заплаву. Кине швидкий погляд на Санька – і знову втупиться у безмежну грайливу просторінь. Лише по тому, як ворушилися його вуха, можна було здогадатися, що він уважно слухає свого нового товариша.

– А знаєш, як гарно було б оце зараз нам з тобою опинитися у маминій хаті? Хоч і небагато ми живемо, а ти б у нас був ситий...

Барвінок вдячно постукав хвостом по землі. Він був не проти.

З очеретів випірнув Грицик... Він ніс плетений кошик, у якому шкреблися раки.

– Зараз ми їх зваримо, – сказав він. – Там, у курені, я бачив казанок.

– А коли хтось помітить дим? – засумнівався Санько.

– Та хто тут його помітить? – стояв на своєму Грицик.

– Татари. Або такі, як Тишкевич. А ми самі не оборонимося. Навіть з Барвінком.

Грицик замислився. Здається, Санькові слова його переконали, бо за хвилину він висипав раків назад у воду.

– Коли треба, знову наловлю, – сказав він. – Їх тут, Саньку, видимо-невидимо. Більше, ніж у нас у Портяній.

Грицик присів поруч з товаришем і повів далі:

– Гарно на острові, правда? Аж шкода, що ми тут недовго пробуємо.

– Чому ж недовго? Он Швайка сказав Байлемові, аби той прийняв нас до ватаги.

– А що ми тут робитимем? Хіба ловитимемо рибу чи на бобра будемо полювати. Ні, Саньку, я цього не хочу. Я хочу бути таким, як Швайка. Щоб мене татари боялися.

Санькові теж хотілося стати таким, як Швайка. Проте мало чого людині хочеться!

– Малі ми ще, – зітхнув він. – Нам би, Грицику, у Воронівці ще трохи побути. Аж поки станемо дорослими.

– Не повернуся я туди, – відрізав Грицик. – Навіть коли пан Кобильський заспокоїть, все одно не повернуся. Що мені там робити? Нікого не лишилося, і всі, кому не лінки, дають по шиї...

– Тільки не моя мама, – заперечив Санько. – І з сусідів ніхто тебе й пальцем не торкнувся.

– А дід Кібчик? Так за вуха крутонув, що й досі пече. А тут ні його нема, ні пана Кобильського. Навіть татар не видно. Татарин сюди не добереться. Його комарі заїдять. Або втопиться в болоті. Татари, знаєш, як боліт бояться?

– А Тишкевич? – нагадав Санько.

– А що Тишкевич? – трохи охолов Грицик. – Коли що – можна схватися. Він нас тут довіку не розшукає. А ще краще – побалакати з Швайкою чи Байлемом і спіймати його. Тут йому не Воронівка, ніхто перед ним схилитися не стане. Правда, Барвінку?

Барвінок не відповів. Він підвівся, збираючись піти у своїх справах. І раптом завмер. Шерсть на ньому настовбурчилась, загрозливо зблиснули ікла.

Хлопці поглянули в той бік, куди дивився Барвінок, і мимоволі припали до землі.

Вгору по течії піднімалися два човни. Вони плвли до острова. У човнах сиділо троє людей.

Про всяк випадок хлопці причаїлися за кущами. І добре зробили. Бо коли човни підпливли трохи ближче, у перендньому весляреві вони упізнали Тишкевича.

ТИШКЕВИЧ

Наблизившись до острова, Тишкевич зупинився і довго оглядав його. Нарешті гукнув:

– Гей, є хто-небудь?

Йому ніхто не відповів. Тільки в Барвінка, що приліг біля хлопців, ще більше настовбурчилася шерсть. Санько поклав руку йому ва шию.

– Спокійно, Барвінку, – прошепотів він. – Може, погукають, та й попливуть далі.

Проте прибульці, здається, плвти далі не збиралися. Вони зачекали ще трохи. Тоді один з них, невисокий товстун, упівголоса мовив:

– Здається, тут нікого немає.

– Подивимось, – відказав Тишкевич. – Ану, за мною!

У кілька помахів весла він пристав до берега. Якусь мить прибульці стояли непорушно. Тоді, тримаючи наготові шаблі, подалися углиб острова. Незабаром вони щезли за кущами. Лише час від часу до хлопців долинали їхні приглушені голоси.

– О, вогнище! – вигукнув один. – І, здається, курінь. Цікаво, що в ньому?

– Не заходь, – почувся голос Тишкевича, – встигнеш з козами на торг.

– І коні тут були, – відгукнувся з іншого краю третій. – Слідів на десяток коней набереться.

За якийсь час прибульці знову повернулися до човнів.

– Цікаво, куди вони могли дітися? – запитав низенький товстун. – Коли б неподалік ловили рибу чи били звіра, – коні стояли б тут.

– А я здогадуюся, – відказав наймолодший. У нього був шрам через все обличчя і меткі очиці. – Напевно, подалися вистежувати татарву. Сподіваються відбити когось зі своїх. Отак, як минулого року. Еге ж, пане Юзефе?

Тишкевич повагом хитнув головою.

– Схоже на те, – сказав він. – І повернуться не раніше, аніж взавтра.

– Правильно, – згодився молодик.

– Отож слухайте мене. Ви зараз попливете далі. Там, за версту, повинен бути ще один острівцець.

– Це той, де ми застукали михайлівських роззяв? – запитав товстун.

– Той самий. Коли щось знайдете, заберіть – і негайно сюди. А я поки тут похазяйную.

Товстун і наймолодший нерішуче презирнулися.

– А коли там хтось буде? – запитав наймолодший.

– Невже вам треба пояснювати, що робити? – хижо посміхнувся Тишкевич. – Коли їх чимало – то вдайте, ніби хочете стати козаками і шукаєте вільне місце для промислу. А коли один, то... – і Тишкевич провів долонею по горлянці. – Зрозуміло? А потім за лахи – і назад. А я на вас тут чекастиму.

– І все ж, воно зручніше втрюх, – затявся товстун. Проте Тишкевич зиркнув на нього так, що той похапцем

додав: – Добре-добре! Вважайте, пане Юзефе, що ми вже попливли...

За хвилину один з човнів щез за верболозом. Тишкевич провів їх похмурим поглядом, тоді ще раз роззирнувся довкола і неквапом рушив до куреня.

І тоді з-під ожинових кущів вигулькнули дві хлоп'ячі голови і одна вовча.

– Що будемо робити? – збуджено запитав Грицик. – Може, нацькувати Барвінка?

Санько заперечливо похитав головою.

– Ні. Тишкевич зараз насторожі. Ще, не приведи Боже, шаблею Барвінка зачепить. Давай зачекаємо, допоки він трохи заспокоїться.

Тієї миті з куреня долинув тріск. Схоже, Тишкевич відламав якусь тичку. Затим долинуло радісне бубоніння:

– З півсотні, не менше!

За хвилину Тишкевич вийшов з куреня. Став проти сонця і заходився розглядати в'язку лискучих бобрових шкурок.

– Княгині таких не носять, – задоволено зазначив він. Затим поклав в'язку біля входу і знову щез у курені.

Хлопці презирнулися.

– Чи не збирається він з цією в'язкою дати драла? – запитав Грицик.

– Схоже, – відказав Санько. – Заберуть усе, як у того Мацика, і втечуть.

З верболозу вигулькнув Барвінок. На животі підповз до хлопців і запитально зиркнув на Санька. «Наказуй, малий хазяїне, – промовляв увесь його вигляд. – Ну, чому ж мовчиш?»

А Санько і справді мовчав. Звісно, найлегше було б нацькувати Барвінка на злодія. Але дивитися, як вовк шматуватиме людину, навіть, коли ця людина Тишкевич... Ні, то було понад його сили.

Мабуть, про це думав і Грицик. Нараз очі його збуджено зблиснули.

– Слухай, Санько, а давай візьмемо його в полон! – прошепотів він.

– А як же ти його візьмеш? – засумнівався Санько. – Якби ж хто був з дорослих...

– А Барвінок навіщо? І лука у Тишкевича нема. А наші в кущах залишилися. А зробимо ми так...

Він прихилив голову до Санькового вуха і почав щось шепотіти. Барвінок переводив погляд з хлопців на курінь і при кожному шарудінні, що долинали звідти, його верхня губа загрозливо здригалася.

За хвилину хлопці напригинці прокралися до Тишкевичевого човна і заховали його в очеретах. Тоді взяли луки, і Грицик, уже не криючись, рушив до куреня, де досі вовтузився Тишкевич. А Санько з Барвінком зачалися за ожиновими кущами неподалік від входу.

– Вийдете, як покличу, – наказав їм Грицик.

Він підійшов до куреня, зазирнув у отвір і спитав:

– Дядьку, а що ви тут робите?

Тишкевич смикнувся і блискавично вихопив ножа. Якийсь час міряв поглядом забрюханого худорлявого хлопчину, що тримав наготові лука, і не міг вичавити з себе жодного слова.

– А... звідки ти взявся? – нарешті запитав він.

– Я до дядька приплив у гості, – відповів Грицик. – Він давно мене запрошував до себе. Аж дивлюся – хтось чужий пореється у його курені. Ви хто будете?

– Я... це... ох, і налякав ти мене, хлопче! – почав Тишкевич, помалу наближаючись до Грицика. – Я подумав, було, що це татарин якийсь...

Його рука усе ще стискала руків'я ножа.

– Не підходьте! – наказав Грицик і відступив на кілька кроків.

– Та ти що – не впізнав мене? – здивовано запитав Тишкевич. Він уже вибрався з куреня і покvapцем роззирнувся. На його вустах з'явилася посмішка – крім них, на острові нікого не було.

– Я ж товариш твого дядька, – сказав він. – Минулого року приїжджав до нього, невже він тобі не казав?

– Не підходьте, – повторив Грицик, піднімаючи лука. Проте Тишкевич начебто й не чув його слів. Він без поспіху наближався до Грицика і, хоча усмішка все ще грала на його вустах, очі наливалися жорстокістю.

– То оце теж приїхав, та, бач, не застав свого найліпшого друга, – продовжував теревенити він. – Та чого ти від мене тікаєш, хлопче? Не бійся, я ж тобі нічого поганого не зроблю. Давай-но краще посидимо на травичці та почекаємо твого дядька. Я, знаєш, скільки веселих історій можу розказати про нього! О, твій дядько...

Тишкевич уже був за якийсь крок від Грицика.

– Саньку! – гукнув Грицик і націлив лука на Тишкевичеві груди.

Тишкевич озирнувся, і його щелепа повільно поповзла вниз. Звісно, не Санька він злякався, і не його лука. Тишкевич не вірив, що стріли дитячого лука можуть пронизати його наскрізь. Ну, хіба що подряпають. Адже рука дванадцятилітньої дитини зовсім не те, що рука дорослого козака...

Ні, таки налякав Тишкевича звір, що з'явився одночасно з другим хлопцем. Судячи з його вигляду, він уміє не тільки показувати зуби. І схожий на того, що недавно перегриз горлянку його коневі.

Тишкевич стиснув пальці на колодці ножа. У вовка настовбурчилася шерсть.

Тишкевич повільно опустив руку вздовж тіла. З одним вовком він, може, і впорався б. І з двома хлопцями теж. Але одночасно з усіма...

– Та ви що, хлопці, – спробував він посміхнутися. – Людина до вас у гості, а ви...

– Пізнаєте цього вовка? – запитав Грицик. – Це той, що розірвав коня, коли ви грабували Мацика.

На обличчі Тишкевича з'явився невдаваний подив.

– Якого Мацика, якого коня? – запитав він. – Щось ви мене не за того маєте. Я тут, хлопці, вперше. Ні, вдруге. Минулого літа теж був.

– Неправда, – сказав Грицик.

– Та щоб мене грім побив! – вигукнув Тишкевич. – Щоб мене нечиста взяла!

Санько розгублено поглянув на Грицика. Грицик врячився на Санька. Вони вже ладні були засумніватися в тому, Тишкевич це перед ними, чи, може, хтось інший. Бо ж самого Тишкевича вони бачили лише мигцем і як слід придивитися не встигли. Та й чи мало є людей на світі, схожих один на одного? Он Санькові, наприклад, мати каже, нібито він – викапаний батько...

Проте збити Грицика з пантелику було не так просто.

– Е, ні, – сказав він. – Може, ви прикидаєтеся не тим, ким є насправді. Ви краще скажіть, як зовуть мого дядька!

– Демидом, – не замислюючись, відказав той, кого хлопці якусь мить тому мали за Тишкевича.

– А от і ні! – вигукнув Грицик. – Саньку, все ясно!

– Дивно, – похитав головою Тишкевич. – Невже я помилився? Та ж ні. Здається, і острів цей, і берег... Може, я не туди потрапив, га?

І знову хлопці занепокоєно презирнулися. Ба й справді, може ж людина заблудитися в цих очеретах? Ого, ще й як! Або, може, минулого літа тут і справді був якийсь Демид, а Василь Байлемів поселився лише цієї весни...

Один лише Барвінок і не думав розгублюватися. Його хижі очі пильно стежили за кожним рухом прибульця.

– Відпустіть мене, хлопці, – сказав незнайомиць. – Годі дурня клеїти.

Грицик завагався. Він зняв стрілу з тятиви і почував нею литку. Ну, які докази того, що перед ним не Тишкевич, а зовсім інша людина? Єдине, що Грицикові запам'яталося, це Тишкевичеве цвикання зубом. Проте чи мало в кого може заболіти зуб? Он минулого місяця Грицик теж цвикав майже тиждень.

І все ж, чуття йому підказувало, що тут щось не те. Але як вивести цю підозрілу людину на чисту воду? Ні, схоже, без дорослих не обійтись.

– Давайте зробимо так, – несподівано для самого себе запропонував Грицик. – Ми зв'яжемо вам руки і ви посидите в курені. А приїдуть наші – самі розберуться.

– Та ви що – з глузду з'їхали? – обурився незнайомиць і знову ступив уперед.

– Ані руш! – вигукнув Грицик і підняв лука. Барвінок, не чекаючи Санькової команди, напружинився для стрибка.

Незнайомиць скосив очима у його бік, затим знизав плечима і заклав руки за спину.

– Ну що ж, зв'язуйте, – згодився він. – Зв'язуйте руки, ноги, тягніть у курінь. Тільки ж глядіть – повернеться ваш дядько і такого дубця дасть, що тиждень не зможете сісти. Це ж треба! Дурниці якісь...

І увесь час, поки Санько вовтузився з сиром'ятним ремінцем за його спиною, незнайомиць докірливо хитав головою. Потому повернувся і сам рушив до куреня.

– Глядіть же, хлопці, – востаннє попередив він. – Ой, і биті будете! А мені що? Я й почекати можу...

Хлопці зачинили за незнайомцем двері. За хвилину з куреня долинуло гучне хропіння...

Вже вечоріло, коли друзі незнайомця повернулися у гору Дніпром. Молодик, що сидів на веслах, почав загібати у бік острова, де в очеретах принишки хлопці. Низенький товстун, його супутник, мугикав щось невеселе.

– Даремно тільки з'їздили, – домугикавши, зітхнув товстун. – Казав же я йому, що нікого там немає.

– Але ж ми бачили сліди, – заперечив молодший. – А де сліди, там повинні бути й люди...

– Що нам ті люди? – зневажливо пирхнув товстун. – Нам не люди потрібні, а те, що в їхніх куренях.

Вони зупинилися біля піщаної коси. Молодший свиснув. Затим трохи почекав і ще раз свиснув. Тоді погукав:

– Пане Юзефе!

Йому ніхто не відповів.

– Мабуть, заснув, – висловив здогад товстун. – Доведеться сходити на берег.

Він підвівся на колінах і заляк. Бо побачив, як через галявину переходив якийсь хлопчина.

– Що за чортівня? – вражено пробурмотів він. – Погляньно, Сидоре.

– Хлопчисько! – здивувався Сидір. – Звідкіля його занесло?

Хлопчина зупинився по інший бік піщаної коси і в свою чергу втупився у прибульців.

– Е-е... це саме... звідкіля ти взявся? – запитав товстун.

– А ми тут живемо, – відказав хлопчина. – З дядьком. І його товариші теж тут живуть.

– Кхе... он як... А де ж вони? Нам би той... побалакати треба.

– Вони незабаром повернуться, – відказав хлопчина. – Вони тут спіймали одного злодія і відвезли...

– Куди? – запитав молодший.

– До Швайки.

Товстун завмер із роззявленим ротом. Тоді повернувся до молодшого і верескнув:

– Жени!

Але той і так уже налягав на весла, аж ті почали вгинатися.

За хвилину все затихло. Лише чутно було, як у курені щось невиразне пробурмотів в'язень.

ДОПИТ

Грицик (а це був він) дивився услід човнові, аж доки той шез за закрутом ріки. Тоді повернувся до куреня, перед яким з луком наготові завмер Санько. Поруч з ним сидів Барвінок.

– Ну як? – стривожено запитав Санько.

Грицик засміявся.

– Рвонули звідсіля, як качки перед злетом. Тепер їх і Барвінок не наздожене.

– Гей, хлопці, – долинуло з куреня. – Я чув якусь розмову. Що, ваш дядько прибув?

– Та ні, – відказав Грицик. – То... козаки з сусіднього острова пропливали. Казали, що дядько повернеться трохи пізніше.

– А більше нікого не було?

– Та... ще двоє якихось. Один товстий, інший молодий, із рубцем на щоці.

– І де ж вони?

– Хотіли зупинитися. Та побачили наших сусідів і подалися далі.

З куреня долинуло люте буркотіння. Потому в'язень сказав:

– Ну гаразд. Ще трохи посплю. Розбудите, коли дядько повернеться.

Ніч минула спокійно. Хіба що хлопцям було трохи холодно, бо ж свитки свої залишили в курені. І кресало та кож. То ж спали, щільно притиснувшись з обох боків до Барвінка, котрий не зводив погляду з куреня.

А зранку в'язень почав ремствувати. Його обурювало, що Грициків дядько затримується. А коли сонце піднялося над очеретами, загорланів:

– Їсти хочу!

– Там же є що їсти, – сказав Грицик.

– Так у мене ж руки зв'язані! Ти що – забув? І води принесіть!

Хлопці подивилися один на одного. Заходити до куреня їм не хотілося. Мало що може втнути дорослий злодій, навіть коли у нього зв'язані руки.

Врешті Грицик зачерпнув ківш дніпровської води і рушив до куреня, двері якого завбачливий Санько підпер кілком. Грицик відкинув кілок і просунув голову у двері.

– Ось вам вода, – сказав він.

– А їсти як я буду? – почувлося у відповідь.

Повагавшись, Грицик шез за дверима. За мить почувлося пожадливе хлебтання.

– Дякую, хлопче, – сказав в'язень. – А тепер я й чорта смаленого з'їв би. Може, розв'яжеш? Та підійди ближче, не бійся... Ти куди?

Проте Грицик був уже надворі. Він хутко зачинив двері і підпер їх кілком. Був блідий як смерть.

– Ти що? – здивувався в'язень за дверима. – А хто мене годуватиме? У мене ж руки зв'язані!

– Неправда, – сказав Грицик. – Руки у вас вільні. От тільки ремінець ви забули заховати. Він у кутку на хутрі лежить.

В'язень коротко лайнувся. Згодом додав:

– Гадаєш, приємно, коли тебе якісь пуцьвірінки зв'язують?

По обіді в'язень заходився виламувати двері. Мабуть, розлютився так, що вже навіть загрозливе Барвінкове гарчання його не лякало. Він уже й щілину прочинив таку, що міг виставити ногу назовні. Вгамувався лише тоді, коли Грицик увігнав у одвірок, перед самісіньким його носом, стрілу. Лише сказав:

– Таке мале – і геть здуріло...

Під вечір з очеретів долинуло:

– Пугу, пугу! Хлопці, агоні! Живі-здорові!

Повернулися всі. Затрималися лише Швайка з Мациком. Під час нападу вдалося звільнити з десятка полонених, і зараз бували козаки подалися показувати їм найбезпечніший шлях додому.

Атож, повернулися всі. Щоправда, у Левка Заярного було перев'язане плече, у Перепічки на лобі виднілася здоровецька гуля, а Байлемів Василь накульгував на ліву ногу. Проте на такі дрібниці ніхто не зважав.

– Ох, і доброго чосу ми їм дали! – збуджено повторював Левко. – Налетіли на тих бусурманів, мов буря.

– Теж мені буря, – посміхнувся Байлем. – Коли б не старі козаки, либонь, і досі сидів би у верболозі.

– І нічого не сидів би! – заперечив Левко і звернувся до Грицика: – Розумієш, вибралися ми за лози, а там...

З його розповіді хлопці довідалися, що Швайка вивів козаків на невеличкий татарський загін, що безтурботно розташувався у видолинку. І він, Левко, я-ак вихопив шаблюку, я-ак налетів на татарів...

– Він налетів... – знову пирхнув Байлем. – Тоді налетів, як Швайка з Вирвизубом чотирьох поклали. От хто бився – то це вони!

– Та хіба ж там розбереш, коли все закрутилося так, що й не втямиш, у який бік кидатися, – на мить зняковів Левко. – Але я все ж таки одного вклав.

Лесь Одуд теж вклав одного. І Тиміш Перепічка. А Василь Байлемів упорався з двома.

Не хвалився один лише Володко Кривопичко. Але, схоже, що й він був задоволений. Володко зійшовся врукопаш з одним здоровилом-ногайцем, і той так загилив його у хвору щелепу, що вона одразу ж стала на місце.

– Свої не змогли, то татари помогли! – реготав Заярний.

Володко тихо посміхався. Говорити він ще не міг, і лише час від часу обережно торкався щелепи: чи не зійшла вона, не дай Боже, знову з місця.

– А наших там не зустрічали? – запитував Санько.

– Не було їх. Кажуть, на Воронівку наскочив інший загін. А його ми не знайшли.

З собою воронівці привели трьох татарських коней під сідлом. До боків у них були приторочені сакви. В одній знайшли дві шапки-малахайки.

– Це вам, хлоп'ята, – сказав Байлем. – Носить і пам'ятайте мою добрість.

Хлопці миттю натягли малахайки на голову. Тоді поглянули один на одного і мимоволі розреготалися: викапані татарчата!

– Боже збав, і Барвінок не впізнає, – зауважив Левко.

І лише тут вони збагнули, що Барвінка немає поруч. Він один залишився стерегти в'язня.

Коли козаки підійшли до куреня, Барвінок знудьговано позіхнув і шмигнув у кущі. Хазяїн наказував йому стерегти острів від чужих. А від своїх – не наказував.

В'язень, кліпаючи очима, вийшов з куреня. Ковзнув поглядом по прибульцях, і врешті зупинився на Дніпрових просторах.

– Ти хто такий? – запитав Байлем.

– Потім скажу, – відказав в'язень. – Спочатку дайте пити...

Він пив, здавалося, цілу вічність. Вода струмками стікала по неголеному підборіддю, лилася за пазуху, зрештувала запилюжені черевики. Нарешті в'язень відставив корчагу убік і сказав:

– Хто я такий, питаєте? – і кивнув на хлопців, що знічено переминалися з ноги на ногу. – Ото в них краще поцікавтесь. Вони, бач, гадають, що я якийсь Тишкевич. А я того Тишкевича і в очі не бачив. Мені треба до Демида, товариша мого давнього. Чули про такого?

Василь Байлемів замислився.

– Здається, чув. Тільки він далеко звідсіля. Десять внизу оселився, і не на острові, а в плавнях... То ти таки не Тишкевич?

– І не був ніколи. Я Семен Задорожний з Байбузівки, є таке село за Черкасами. Може, чули? Ну от. Вирішили ми з друзями моїми до Демида дістатися, теж трохи покозакувати. От. А сюди я зайшов, аби запитати, де той бісів Демид оселився цього літа.

– А хутро хто брав? – запитав Грицик.

– Яке хутро? – здивувався в'язень. – Що ти мелеш, хлопче?

– Воно на місці, – сказав Одуд. – Я щойно дивився.

– От бачите... в'язень широко розвів руками і посміхнувся.

Воронівці дивилися на нього і не знали, як їм бути. Ніхто з них Тишкевича в очі не бачив, бо прибився він до пана Кобильського лише цієї весни. Та й не схожий він на старшого челядника. Доброго пана і за версту видно – груди вперед і на землю гидує дивитися. А цей – на звичайного дядька схожий. Неголений, в пошматованій одежі. Ні, щось воно не так...

– Що скажете, хлопці? – звернувся Байлем до друзів. – То Тишкевич це чи ні?

Грицик заходився копирсатися ногою в траві. Нарешті відказав:

– Він схожий на нього. І це... голос майже такий. І зубом цвикав.

– Та коли ж це я цвикав, хлопче? – здивувався в'язень.

– Ну, було колись, коли зуб заболів. А зараз, слава тобі Господи, уже рік як не цвикаю.

– А ти що скажеш? – звернувся Байлем до Санька.

Санько обливав уста. Чомусь йому стало спекотно.

– Мені здається, що це Тишкевич, – сказав він.

– О! Здається, – засміявся в'язень. – Мені теж інколи здається, що я турецький султан.

Воронівці пирхнули. Дуже вже мало цей забрюханий чоловік скидався на турецького султана.

– Може, й справді наші голуби трохи того... – почав Левко Заярний. – Може, й справді, людина не винна, а ви на нього з вовком...

– Та господи! – вигукнув в'язень. – Мало що в житті буває. Ви на хлопців не дуже тисніть. Тут, знаєте, краще вже перестаратися, ніж потім сто літ раків пекти.

– А чому ж ваші друзі так утікали, коли я сказав їм, що вас повіз Швайка? – з останніх сил стояв на своєму Грицик.

– Еге ж, чому? – запитав і Левко Заярний.

– Дуже просто, – відказав в'язень. – Про тутешні місця таке розповідають, що й у хороброго жижки можуть затруситися. А мої друзяки, чесно кажучи, не з хороброго десятка.

Воронівці заворушилися. Вони зрозуміли, що хлопці добряче-таки помилилися.

– Ну й вивідники! – пирхнув Перепічка.

– То що будемо з цим... Семеном робити? – запитав у товариства Байлем. – Відпустимо, чи як?

– Як на мене, нехай собі йде куди хоче, – подав голос Володко Кривописко і перевіряв, чи не зійшла після цих слів його щелепа з місця.

– А я гадаю, що треба дочекатися Мащика із Швайкою, – сказав Левко Заярний. – Як вони скажуть, так тому й бути.

– Правду кажеш, – згодився Байлем. – Так що, Семене, чи як там тебе, посидь з нами ще трохи. Заодно й нашого кулішу скуштуєш.

Спочатку в'язень хотів було заперечити. Та, подумавши, лише махнув рукою і рушив до багаття, над яким уже висів казан.

Він виявився людиною балакуною, і знав безліч історій. Та таких, що воронівці часом аж животи надривали. А коли доспів куліш, вони миттю забули про все на світі і посунули до казана. Якийсь час ложки прудко бігали від рота до рота, аж поки Байлем сказав:

– Гарний куліш! А ти, Семене, чом не їси?

Всі озирнулися туди, де тільки-но сидів в'язень. Проте його там уже не було. А за якусь хвилю за верболозом пролунав стукіт копит, згодом щось лунко шубовснуло у воду.

Коли воронівці схопилися на ноги і, заважаючи один одному, кинулися до води, – втікач уже досяг протилежного берега.

Ще мить – і він щез в очеретах.

ГОНИТВА

Першим отямився Байлем.

– На коні! – гукнув він.

Проте коні не давалися до рук. Вони злякалися вовка.

– Що ж ти його не встеріг? – гукнув до нього Заярний. Барвінок ображено зиркнув на нього, немовби хотів сказати: «Я стеріг, коли треба було, а от ви куди дивилися?»

Зрештою, коней вдалося осідлати. Вершники дружно шубовснули у воду. І вже посеред протоки Байлем озирнувся на острів і гукнув:

– Барвінку, сюди! Ходи з нами!

Проте вовк, що стояв на краю коси, лише змахнув хвостом. Він, може, й радий був би податися за втікачем, проте не смів порушувати наказу Швайки. А наказ був чіткий: острів не покидати.

В хапанині ніхто з дорослих не завважив, як Санько з Грициком теж скочили на коней.

За плавнями воронівці притримали коней. Втікача і слід пропав. І невідомо, у який бік він подався. Було темно. Місяць ще тільки збирався сходити на небо.

– Гайда туди! – сказав Заярний і махнув рукою униз за течією.

– Що йому там робити? – заперечив Володко Кривопичко. – Там же татари! А коли той справді Тишкевич, то він подався до свого пана Кобильського. Он туди.

І Кривопичко змахнув рукою проти течії.

– А може, він зараз принишк у плавнях і слухає, як ми тут лаємося, – сказав Лесь Одуд. – Тут його треба шукати!

– Тихіше! – гримнув Байлем. – Дайте послухати.

Проте й наслуховування нічого не дало. Коники сюрчали так, що аж у вухах виляскувало.

Низько над обрієм з'явився місяць.

– Незабаром розвидниться, – сказав Байлем. – Отоді, може, й слід побачимо. Ет, забратися б зараз на високу могилу, звідтіля видно все як на долоні!

– Воно було б гарно, – зауважив Левко. – Тільки де ж ти її візьмеш? О, а це ще хто?

Воронівці принишкли. З півночі до них долетів неспішний тупіт копит. А ще за хвилину в напівтемряві вималювалися постаті двох вершників. Левко, у котрого було найзіркіше око, придивився до них і радо вигукнув:

– Швайка з Мациком! От добре, що ви повернулися!

– Щось трапилося? – запитав Швайка.

Вислухавши плутану розповідь, Пилип звелів:

– Негайно забирайтеся з острова! Щоб і духу там вашого не було! І слухайте Мацика. Він знає, куди податися.

– А ти? – запитав Мацик.

– А я – за ним!

Швайка розвернув Вітрика і пустив його учвал. Не внишк за дніпровую течією, не вгору, у бік Сули – а прямисінько у відкритий степ, назустріч місяцю.

Воронівці вражено дивилися йому услід. Вони навіть не звернули уваги на те, що повз них на татарських коненятах пролетіли Санько з Грициком. Один лише Мацик устиг вигукнути:

– Ви куди?

Проте хлопці вдали, нібито нічого не почули.

Мацик сердито сплюнув і повернув свого коня у бік плавнів.

– Гайда за мною, – звелів він. – Будемо перебиратися на Зміїний острів.

– Навіщо нам перебиратися? – заперечив Перепічка. – Нам і тут непогано.

– Мовчи, – крізь зуби мовив Мацик. – Коли Швайка сказав, то так воно й повинно бути.

Роса випала скупом. І все ж при світлі місяця, що підбився вже досить високо, виразно виділявся темний слід.

То був слід Тишкевичевого коня.

І по тому сліду зараз гнало трійко вершників.

Далеко попереду летів на своєму Вітрику козацький вивідник Пилип Швайка. Назад він не озирався, оскільки був певний, що воронівці послухаються його і кинуться рятуватися, бо їхньому спокійному життю настав кінець. І невідомо, від кого їм потрібно рятуватися – від челядників пана Кобильського чи від степняків. Тишкевич міг повернутися як із тими, так з іншими.

Лише вчора Швайка довідався, що Тишкевич слугує двом господарям одночасно. І тепер йому стало зрозуміло і те, чому ординці з такою легкістю обминають озброєні ватаги присульських козаків, і те, чому десятками щезають невідомо куди вільні люди, що поселилися в плавнях. Як, зрештою, і не з'ясована до сьогодні загибель десятків відчайдухів, що зголосилися розводити дими тривоги на татарському прикордонні.

Так, все це була робота того негідника Тишкевича. І добре, коли тільки його.

Сам же Тишкевич, як довідався Швайка, до минулої осені слугував якомусь вельможному київському шляхтичеві. Проте не стільки було того слугування, скільки розбишакування на нічних шляхах. А коли його вивели на чисту воду – встиг перебратися на лівий берег Дніпра і якимось дивом утерся в довіру до пана Кобильського. І нічого тепер не доведеш, бо тих, хто його викрив, уже немає серед живих.

– Але постривай... недовго тобі лишилося ряст топтати, – шепотів Швайка, пильно вдивляючись у миготливу сріблясту імлу. – Від нас з Вітриком ще ніхто не втівав...

А Тишкевич нещадно шмагав свого і так вкрай знесиленого коника. Раз по раз озирався назад, і на його видовженому обличчі відбивався тваринний жах. Кілька хвилин тому він завважив позад себе темну рухливу цятку. І цятка ця невблаганно збільшувалася. Тишкевич ще не міг розгледіти обличчя того, хто за ним женеться, та все ж чомусь був переконаний, що наздоганяє його саме Швайка. Бо й у всьому Придніпров'ї немає такого коня, на якому можна було б утекти від нього. А ще ординці казали, буцімто Швайка – вовкулака, і навіть удень може перекинутися на вовка.

Правда це чи ні, Тишкевич не знав, а от що вовки йому вірно служать – у цьому він встиг переконатися на власній шкурі...

– Та жени ж ти, здохлятино! – гарикнув Тишкевич на коня, з якого й так клаптями летіла піна. І озирнувся назад в жахній підозрі, що його переслідувач уже перекинувся на вовка. Проте той, як і раніше, мчав по його сліду верхи на коні. І, схоже, відстань між ними значно скоротилася. Тож якщо нічого не трапиться, за якусь часину Швайка наздожене його, Тишкевича...

А ще Тишкевич завважив, що слідом за Швайкою мчать двійко вершників. Точніше, вершників не було видно. Здавалося, що степом котяться двійко коненят з якимись клучочками на спині.

«Серед козаків таких малих вершників немає, – промайнула думка. – Невже це хтось із ординців?»

Ординці, ординці...

Зненацька Тишкевич згадав про те, що геть вилетіло йому з голови. Десь тут, неподалік, має бути сторожовий загін Іслам-бека – того, з яким у Тишкевича не раз і не двічі були спільні справи. І не просто десь, а він, Тишкевич, здогадується, де саме.

Тишкевич почав непомітно описувати в степу широке півколо. Він звертав туди, де полюбляв зупинитися на ночівлю Іслам-бек.

Швайка, що пильно стежив за втікачем і вже майже його наздогнав, не одразу завважив це. Проте хлопці, які все ще були далеко позаду, помітили те півколо, і Грицик, вйокнувши на коня, подався навперейми. На якусь мить утікач і його переслідувач зникли за байраком. А коли хлопці знову їх побачили, то втікач вибирався з мілкої, геть замуленої річечки, а Швайка лише наближався до неї.

На щастя, річечка перед хлопцями входила в тверді береги, і подолати її було нескладно. Тож коли друзі наблизилися до Швайки, Вітрик тільки вибирався з грузької багнуки.

– Ви? – вражено скрикнув Швайка. – Щось трапилося?

– Нічого не трапилося, – відказав Грицик. – Ми хочемо тобі допомагати.

– Геть звідсіля! – гримнув Швайка. – Вас ще тут бракувало!

І знову помчав за Тишкевичем. Якусь мить Грицик вагався. Тоді вперто стріпнув головою і подався слідом. За ним кинувся Санько, бо нічого іншого йому не залишалось.

«Ми ж не просто так гуляємо, – міркував він про себе, мовби сперечаючись з розлютованим Швайкою. – Може, нам вдасться чимось допомогти Пилипові. До того ж – не лишатися ж нам самим у степу...»

Мабуть, про те саме подумав і Швайка, бо за якусь хвилину змахнув рукою, запрошуючи хлопців за собою.

Місяць почав поволі бліднути. На сході зажеврило небо. Ось-ось мали озватися перші птахи. А гонитва усе тривала. Невтомний Вітрик знову наздоганяв Тишкевичевого коня. На обрії темно зринув високий пагорб, і Тишкевич звернув до нього. Однак на вершину не піднявся, а обминув її низом і зник у чагарях.

Але Швайці ці маленькі хитрощі були добре знайомі. Зазвичай втікач по той бік пагорба спішувався і піднімався наверх. А там десь зачаювався, діставав лука – і тоді вже переслідувачу було непереливки. Сам Швайка стільки разів чинив так само, що й з ліку збився. І, як не дивно, хтось таки потрапляв у таку простеньку пастку.

Проте цього разу не його наздоганяли, а він сам був переслідувачем. Тож, сягнувши підніжжя, Швайка обережно, наприхильці почав скрадатися схилом. Він хотів досягти вершини першим. Не озираючись, махнув хлопцям, щоб ті трималися позаду.

Та за кілька кроків до верха Швайка випростався й люто тупнув ногою. У просвітах між кущів він побачив Тишкевича, що, як і раніше, нахльостував коня. Тишкевич виявився хитрішим: доки Швайка скрадався схилом, той знову вихопився далеко наперед.

– Все одно наздожену, – пробурмотів Швайка. – Від Вітрика ще ніхто не втікав.

Та перш ніж підкликати вірного коня, Швайка підійшов до східного краю пагорба, визирнув з кущів, і мимовільний стогін вирвався у нього з грудей.

Далеко попереду палахкотіли багаття. Не було жодного сумніву в тому, кому вони належать. І Тишкевич прямував саме в той бік. Він був уже на півдорозі між пагорбом і татарським станом.

Навколо багать здійнялася метушня. Кілька постатей скочило на коней і подалися назустріч Тишкевичу.

САНЬКОВА ВОРОЖБА

Швайка вже знав, що буде далі. Зараз татари оточать Тишкевича і поведуть його до свого старшого. А тоді не встигнеш і до ста порухувати, як той зметикуює, в чому справа. Затим з табору вилетить десятків зо два переслідувачів на свіжих конях. І тоді Вітрикові буде непереливки.

Та не про себе подумав у цю мить Швайка. За себе він турбувався щонайменше. Непокоїла його доля цих двох маленьких дурників, що зопалу встряли в таку недитячу гру. Коні у них зморені і навряд чи витримають ті шалені перегони, що розпочнуться за кілька хвилин. І перш ніж сонце викотиться понад степ, навколо дитячих ший обив'ються татарські аркани...

Що ж робити? Як їм допомогти?

Нараз обличчя Швайки просвітліло. Посвистом він підкликав до себе Вітрика. Тоді скочив на нього і, не криючись, вилетів на вершечок пагорба. А там застиг, ніби вперше уgliedів татарський стан. Атож, він не помилявся: кілька десятків степняків хапливо сідали своїх коней... Тоді крутнув Вітрика, злетів з пагорба і наказав хлопцям, що зупинилися біля шипшинових кущів:

– Злазьте з коней! Та швидше, біс би вас побрав!

Сам теж зіскочив з Вітрика. На ходу видобув з кишені якусь скіпку і вплив її у Вітрикову гриву. Тоді поплескав свого чотириноного друга по мокрому крупу і звелів:

– До Кудьми, Вітрику! Жени до діда!

Вітрик коротко заіржав і з місця перейшов на чвал. Татарські коненята спершу опиралися, зворотна дорога їх не вабила. Проте Швайка так вперіщив спочатку одного, а тоді іншого складеним арканом по спині, що ті, мов із пращі, рвонули услід за Вітриком.

– А як же ми? – скрикнув Грицик.

Проте Швайка вже прошкував до кущів, що збігали з пагорба.

– Гайда за мною! – звелів він хлопцям. – Тримайтеся тіні. Та не волочіть ноги по траві!

Сам він щось гарячково шукав. Нарешті вказав хлопцям на чималу вимоїну під кущем і наказав:

– Ховайтеся сюди! Пригніть гілля і не висовуйте свої кирпичи. Ось так.

А сам, обережно, аби нічого не зламати, розгорнув гілля колючого глоду, ковзнув усередину куща і завмер.

Хлопці нічого не розуміли. Чому Швайка відмовився від погоні за Тишкевичем? Навіщо відіслав коней, а сам заховав їх у крем'янистій вимоїні під розлогим кущем?

Гострий камінець боляче заколов Саньку у бік. Він заврушився, намагаючись змінити положення, проте Швайка шикнув на нього, і хлопець знову завмер.

Здалеку долинув тупіт десятків коней. Ще мить – і з-за пагорба вискочили татари. Передній пронизливо скрикнув і показав у далину, де виднілися три невиразні цятки. Завалували, завили степняки і пустили своїх коней учвал. Вони пролітали повз вимоїну то по лівий бік, то по правий, а копита одного коня вдарили землю майже перед самісньким Грициковим носом.

І знову все стихло, мовби й не було нічого. Хлопці збиралися звестися на ноги, проте сердитий шепіт Швайки примусив їх, як і раніше, притиснути обличчя до землі.

– Ще рано, – сказав Швайка і трохи згодом додав: – Ну, хлоп'ята, ми з вами ледь-ледь не вскочили в халепу.

Ет, дав би я вам добрячого чосу! Ну, звідкіля ви звалилися на мою голову?

Грицик винувато шморгнув носом. А Санько мов би й не почув тих Швайкових слів.

– А чого ми відпустили коней? – запитав він.

– А того, – сердито відказав Швайка. – Бо все одно не втекли б. У них коні свіжі. Та поки вони ганятимуться за нами, може, щось і вдасться придумати... Цс-сс...

На вершину пагорба виїхав з десяток вершників. Поміж ними виднілася постать Тишкевича. Він важко дихав – мабуть, досі не міг оговтатися після погоні.

Певний час вершники пильно вдивлялися у степ.

– Гарно йдуть, – схвально промовив тлустий, приземкуватий татарин у круглій шапці. – Гарно.

«Іслам-бек, – здогадався Швайка. – Так, це саме він – хитрий, мов лис, обережний, мов куниця... Це вже вкотре ми з ним стикаємося ніс у ніс? Здається, втретє...»

Так, саме втретє. Вперше вони зустрілися років зо три тому, коли татари обложили Переяслав. Швайка тоді очолив п'ятдесятюх сміливців і разом з ними прокрався до стану степняків. Ох, і наробили ж вони шелесту! Іслам-бека врятували прудкі ноги та болото, в якому він просидів до світанку. Швайці й на думку не спало шукати його саме там. Бо ж відомо, що боліт татари бояться понад усе.

Вдруге зустрілися торік біля Перекопу. Тоді виявилося, що і в нього, Швайки, теж прудкі ноги. Проте врятували його не вони, а вірні друзі.

А ось тепер – третя зустріч. Що принесе вона?

Рука мимоволі потяглася до лука. Проте одразу й замерла. Аби ж він, Пилип Швайка, був один, то Тишкевич з Іслам-беком уже полягли б трупом. А там видно було б... Проте зараз він не сам, за його спиною двійко беззахисних дурників.

«Виберемося, візьму добрячу лозину і відшмагаю так, що з тиждень не зможуть сісти», – спересердя подумав Швайка.

А Іслам-бек і Тишкевич навіть не здогадувалися, що знаходилися за півкроку від смерті. Іслам-бек погладжував голене підборіддя і невідривно дивився услід погоні.

«Хоч би наздогнали, – молився Тишкевич про себе. – Хоч би наздогнали!»

– Не наздоженуть – сім шкур спущу, – хижо посміхнувся Іслам-бек. – А ти як врятувався?

Тишкевич зневажливо махнув рукою.

– За кулешою ті роззяви забули геть про все, – сказав він. – І коней залишили без охорони.

«І справді, роззяви», – подумав Швайка.

– Міг би й залишитися, – зауважив Іслам-бек. – Чи мало тобі за це платимо?

– Не міг, – заперечив Тишкевич. Він тримався незалежно, майже як рівня бекові. Схоже, не простим татарським вивідником був Тишкевич. – От-от мав повернутися Швайка. І з ним ще один, котрий мене теж знає в обличчя.

Іслам-бек скрипнув зубами.

– Розвелосся їх у плавнях, наче комарів, – сказав він. – Гадаєш, один Швайка пошарпав нас, коли поверталися?

Якби ж то! Ні, ще чотири такі ватаги були. І втратили ми від них більше, ніж за цілий похід. Добре, що нікому з них не спадає на думку об'єднатися.

– Чому ж не спадає? – заперечив Тишкевич. – Спадає. Хоча б тому ж Швайці. Іслам-бек стукнув себе кулаком по коліну.

– Треба його зловити. За всяку ціну! Ти мусиш це зробити. Точніше, ми з тобою... – Іслам-бек посміхнувся. – Тим більше, що його голову Тугор-бек оцінює дуже високо. Вище за всі гяурські голови.

– Я й так роблю все, що можу. Тільки ж то не людина, а справжній вовкулака!

– То вже твоя справа розбиратися, хто він. А зараз треба викурити з плавнів тих, від кого ти втік. Частинами їх треба нищити, нечестивців! Ти хоч запам'ятав, де їхній барліг?

Тишкевич хитнув головою.

– Ще б пак! – запевнив він. – З заплющеними очима знайду.

«Ой-ой-ой! – стривожено подумав Швайка. – Чи послухалися мене Байлемові хлопці? Вони ж іще зелені, не звикли виконувати накази».

І знову Швайкова рука потяглася до стріл. І знову зупинилася на півдорозі, а Санькові з Грициком, мабуть, почало легенько гикатися.

– То візьми сотню й негайно викури їх звідтіля, – наказав Іслам-бек. – А коли хтось залишиться в живих – твоїм ясиром буде. Можеш стягти йому голову, можеш продати.

– Та кому потрібна голова без тіла, – криво осміхнувся Тишкевич. – А золото – воно куди приємніше. Так що продам я їх... Тільки... тільки б мені ваше вбрання.

– Навіщо?

– Бо виділяюся серед ваших, як біла ворона. І коли підемо на плавні – в кого першого стрілятимуть? Звісно, в мене. Бо й дурному стане зрозуміло, хто привів твоїх чаушів.

– Маєш рацію, – згодився Іслам-бек.

Помахом руки він підкликав найближчого і щось стиха йому звелів. Той, не гаючись, скинув свого халата і кудлату шапку-малахай. Тишкевич одягся і тепер нічим не вирізнявся з-поміж інших ординців.

За хвилину великий татарський загін рессю рушив у бік дніпровських плавнів. Слідом з пагорба з'їхав зі своїми охоронцями й Іслам-бек.

– Тепер нам, хлопчики, треба перебиратися у надійніше місце, – пошепки мовив Швайка, коли ординці щезли з-перед його очей. – І що далі ми опинимося звідсіля, то буде краще.

Втім, далеко відійти їм не вдалося. За кущами раз по раз лунав перестук копит. Схоже, сьогодні татари полишати свою стоянку не збиралися. Довелося нашвидкуруч шукати місце, де б можна було просидіти бодай до вечора.

Таке місце знайшлося в зарослій улоговині за три польоти стріли від першої схованки. Це було покинуте вовче лігво. Навколо купчилися клубки минулорічного перекоти-поля, що зачепилися за колючі шипшинові кущі. Одним таким клубком Швайка прикрив вовче лігво, звелівши хлопцям проробити в ньому вузькі щілини для спостереження.

– Тепер трохи поспіть, – порадив їм Швайка. – А я піду погляну, що воно і як.

Проте відпочити не вдалося. Незабаром долетіла татарська говірка. На вершині пагорба знову вирости постаті степняків. Вони про щось сердито перемовлялися.

Швайка скрушно похитав головою.

– Здається, розшолопали, що й до чого, – сказав він. – Ну, хлопчики, тепер тримаймося!

Санько зрозумів: татари зловили їхніх коней і упевнився, що втікачі зіскочили з них набагато раніше.

За командою Іслам-бека татари заходилися прочісувати все навколо пагорба. У щілинах між стеблами перекотиполя було видно, як десятки зо два степовиків розсипом рушили у бік їхньої улоговини.

Швайка закрив хлопців своїми широкими плечима.

– Що б там не трапилося – ні слова! – звелів він. – Коли що – я сам вискочу. А ви щоб сиділи тихо, мов куріпки, зрозуміло?

З-за його плеча Санько бачив, як до них повільно наближався худий згорблений татарин. Схоже, йому було чимало років, бо вузька підкова вусів вкрилася сивиною. І, мабуть, йому було лячно, бо йшов обережно, прислухаючись на кожному кроці. Почує шурхіт – залякне. Ступне – і знову залякне. Його вузькі очіці насторожено бігали навсбіч. Він був такий кволий на вигляд, що, здається, навіть Грицик зміг би з ним упоратися. Проте радості від цього було мало. Варто хирлякові подати голос чи бодай зойкнути, як поруч миттю опиниться з десятків його товаришів.

«Поглянь убік... обійди навколо... – пошепки умовляв його Санько. Щось ніби підказувало йому, що з цим степняком треба балакати так, як свого часу він балакав з дикою кішкою риссю, а пізніше з Барвінком. – От ти йдеш собі – і ніякої нори не бачиш, зрозумів? Лиш саме перекотиполе...»

Санько так хотів передати своє бажання старому татарині, що аж піт стівав по його обличчю.

«Нікого ти не бачиш... Нічого тут немає. Отак... Краще поглянь, як по небі біжать хмарки. Одна за одною. Біжать собі та й біжать...»

Швайка напружинився. Татарин ішов майже на нього. Ще кілька кроків – і степняк здогадається, що під клубком перекотиполя щось криється. Тож доведеться зітнути йому голову і блискавично метнутися вбік, аби відволікти увагу від хлопців.

Крок. Ще крок... Час діяти!

І раптом татарин ні з того ні з сього задер голову до неба і мрійливо промовив:

– Біжать хмарки... біжать.

Швайка заціпенів з подиву.

«Здурів татарин, чи що?» – подумав він.

А татарин усе з тією ж пришелепуватю мрійливою пошмишкою пройшов за якийсь крок од них.

– Чортівня якась, – стиха бубонів Швайка, коли татари вибралися з улоговини і сіли на коней. – Нічого не розумію. До чого тут хмарки?

– Це я його умовляв, – вибачливо відказав Санько.

Він почувався дуже зле. Його лихоманило. Голова аж розколювалася, руки тремтіли, наче після непосильної роботи. Страшенно хотілося пити. А ще ж уранці він почувався здоровий і бадьорий.

– Про що ти його умовляв? – не зрозумів Швайка.

– Щоб він на небо... поглянув. На хмарки.

– Невже ти і його заговорив? – радо стрепенувся Грицик. – Отак, як ту дику кішку, правда?

– Яку дику кішку? – запитав Швайка. – Оту, що лізла до вас на Сторожовий дуб?

– Еге ж! Вона лізла до нас, а Санько поговорив подумки з нею – і вона подалася назад. А тепер, бач, і татарина заговорив!

І Швайка, невловимий, хоробрий і всюдисущий Швайка, що ніколи й нікого не боявся, втупився у Санька з якимось забобонним захватом.

– Ну, Санько... – тільки й сказав він.

ДВОЄ СЕРЕД СТЕПУ

Безкрайньою рівниною їхав самотній вершник. Час від часу щось люто бубонів сам до себе і потирив спину. Через обличчя проліг свіжий слід від нагає.

Атож, Тишкевичу страшенно не пощастило. Татарська сотня, яку він вивів точнісінько на острів, де розташувалася Байлемова ватага, нічого не знайшла. Хіба що порожній курінь та трохи вугілля від багаття.

Ба більше, коли сотня поверталася назад, з очеретів зненацька полетіли стріли, і вісьмох татарів не стало. Дуже влучно цілили невидимі месники. Кинулися татари на ті постріли, та дарма, нікого не знайшли. Тільки застрягли в трясовині і втратили десятків зо два коней.

Тож і дісталось Тишкевичу від старого друга Іслам-бека. Не зважив нащадок ханського роду на його, Тишкевича, заслуги перед ордою, відшмагав нагаєм, як шолудивого пса...

Мимовільний стогін вихопився з Тишкевичевих грудей. Схоже, чорна смуга пролягла в його житті. І до пана Кобильського повертатися боязко – це ж бо він дав дозвіл на грабунок. Сказав:

– Половина здобичі – моя, все інше бери собі. Та коли щось надумаєш приховати – з самого шкуру спушу!

От і маєш здобич. Ледве сам врятувався. І з татарами, бач, не порозумівся.

А жити якось треба. Втім, як жити далі, він вже знає. У найгіршому разі збере кількох зарізків і подається грабувати самітних здобичників у дніпровських плавнях та на островах.

Образа на татар не вщухала. Вже сім років як Тишкевич їм служить – і ось вона, дяка. Мало їм того, що виводить степняків на прикордонні із степом села. Ні, видавай їм зараз ще й Швайку і таких, як він. Легко сказати – видавай. Самі скільки ловлять, і нічого у них не виходить. Навіть не знають, який він на вигляд... Он учора вісім сотень татар прочесали всі балки – і як у воду впав. І не сам, троє їх було.

А винен у цьому хто? Звісно він, Тишкевич.

З горя Тишкевич завернув у діброву. Добряче підкріпився впольованою дрохвою, тоді полежав у холодку над чистим, прозорим струмком. А по відпочинку вже твердо вирішив, як йому бути далі.

Звісно, без пана Кобильського поки що не обійтись. Але ж і повертатися до нього з порожніми руками теж не годиться. Потрібне бодай хутро. Та рушати по нього в дніпровські плавні зараз ризиковано. У будь-якому випадку, на берегах Сули чи Тясмина йому з'являтися не можна.

А от нижче Тясмина чи Сули – будь ласка. Там теж живуть вільні люди козаки. І невеликими ватагами живуть, а здебільшого поодиноці, аби непомітнішими для татарського ока бути.

От туди він зараз і рушить. Хоча краще було б рушати з відданою людиною. Тільки де ж її взяти у цій пустелі? Ні, доведеться йти за здобиччю на свій страх і ризик. А там

– відновити довіру в пана Кобильського. Той за боброві ху-тра пробачить усі гріхи на світі. Звісно, він, Тишкевич, все йому не віддасть. Дещо й собі залишить...

Заглиблений у свої думки, Тишкевич скочив на коня і повільно подався у полудневий бік. Їхав і не зважав на те, що діялося навколо. Йому тут боятися поки що нічого. Слава Єзусу, татари не одібрали його охоронного знака. А крім татар, у цих місцях майже нікого не буває...

Тож і не помітив, як за кущем глоду, повз який він проїхав, щось промайнуло. Отямився, коли кінь став дибки. Рука блискавично метнулася до руків'я шаблі. Проте було вже пізно. Щось важке навалилося на нього, збило на землю, і дужі пальці обвилися навколо шиї.

Тишкевич не був слабкою людиною. При нагоді зміг би упоратися з одним-двома нападниками. Проте тут, як не напружувався, вивільнитися не вдавалося. Чужі пальці все міцніше стискали горлянку. Перед очима попливли рай-дужні кола.

«Оце і все», – промайнула думка.

Зненацька невідомий нападник послабив тиск. Почувся здивований голос:

– Пан Тишкевич? Як ви сюди потрапили?

Тишкевич сів, перевів подих. Перед ним стояв на колінах якийсь юнак із слов'янським обличчям. Придивившись, упізнав у ньому недавнього слугу пана Кобильського. І, здається, мав він дивне прізвисько – Дурна Сила.

Тишкевич поворухнув шиєю, повів головою праворуч, ліворуч – тягнув час. Тоді сказав:

– І справді, дурна в тебе сила, парубче.

– Та я ж... – зніяковів Демко. – Я ж дивлюся – над кушамми татарська шапка промайнула. Ну, думаю, степняк їде, не інакше. Ну, думаю, стягну його зараз з коня, приб'ю, а сам у сідло – і додому. А воно, бач, як вийшло...

– Чекай чекай, – перебив його Тишкевич. – А сам ти як сюди потрапив?

– Та-а... За Воронівкою налетіли на нас татари. Куролап з іншими дали драла, а мене залишили. То ж татари аркан на шию – і в степ потягли.

– А ти, схоже, по дорозі втік від них...

– Еге ж. Вони саме перебиралися через якусь річку. Туман був, хоч в око встрель. Тож задній віз потрапив колесом між колоди. От мене й відв'язали, щоб допоміг витягти. А я його так смикнув, що він завалився у річку. Ну, і я слідом. Вони мене за течією шукали, а я проти неї пірнув. Доки вони в річці бовталися, я степом їх обійшов – і ось тутечки.

Нараз Демко замовк, потягнув носом повітря і прикипів поглядом до торбини Тишкевича.

– Смаженою пахне, – сказав він і проковтнув слину. – А в мене ж третій день у роті й ріски не було.

– Не було – то буде, – посміхнувся Тишкевич і витяг з торбини залишки дрохви. Демкові зуби запрацювали не згірш бобрових.

А Тишкевич дивився на Дурну Силу й міркував, як бути з ним надалі. Завести назад до татар? Ні, це він завжди встигне. Спочатку, мабуть, треба спробувати зробити його своєю вірною людиною. А продати татарам ніколи не пізно...

– А чому ти не питаєш, як мене сюди занесло? – поцікавився Тишкевич.

– Та я... – Дурна Сила все ще не міг упоратися з дрохвою. – Я ж було напочатку хотів запитати вас про це, а ви якось убік звернули.

«І справді – дурна сила, – подумав Тишкевич. – Схоже, в голові у нього гуляє вітер...»

Тоді ще раз у задумі потер шию і мовив:

– Довго розповідати. Та й не для чужих вух та історія. А ти, може, візьмеш і вибвккаєш її будь-кому. Бо хто ж тебе зна...

Демко вільною рукою бухнув себе у груди так, що вони загуділи, мов дзвін.

– Та я... – обурено почав він. – Щоб я... Та ніколи. Їй же Богу!

Тишкевич зітхнув так важко, ніби іншого виходу не мав.

– Ну, гаразд, – згодився він. – Ти, хлопче, бодай раз замислювався над тим, чому татари так несподівано налітають на наші села? Стежиш за тим степом, стежиш, здається, і миша не проскочить – а татари вже в тебе за спиною!

– А й справді, – Демко навіть про дрохву забув, так вразили його ці слова. – Не встигнеш і озирнутися, як вони вже поруч.

– Гадаєш, то просто так? Ні-і, голову даю на відсіч, що хтось із наших вказує їм дорогу.

Демко закліпав очима.

– Не може бути! – не повірив він.

Тишкевич роззирнувся довкола і, хоч аж до обрію не було жодної живої душі, пошепки мовив:

– А я знаю, хто це. Худорлявий такий, смаглявий, і кінь у нього гарний, хоча й не дуже показний. А зовуть того за-проданця Швайкою. Еге ж, вдає, начебто стереже степ від чужинців, а насправді – все навпаки.

– Швайка? – отетерів Демко Дурна Сила. – Та ви що? У нас же кажуть, що його татари не можуть зловити, такий він моторний! Кажуть, що і в Криму він був, і аж до Дунаю діставався...

– Можливо, – згодився Тишкевич. – А не зловлять його тому, що й не ловлять. Він сам до них з вістями їздить. Ну, хіба що про людське око трохи поганяються за ним.

– Ти диви... А я, здається, бачив його. Саме за Воронівкою. Я худобу пас, а він на Переяслав простував. Еге ж, такий, як ви кажете – худий і смаглявий, мов турок. І дивиться якось з-під лоба. Дід Микола привітався з ним, а потім і каже мені:

«Бачив? Це той, що вганяє татарам добрячу швайку в одне місце!»

– Ото ж бо й воно, – сказав Тишкевич. – Тільки кажуть. А насправді зовсім не так. Тож я й хочу вивести його на чисту воду.

– А де ж він зараз?

– Здається, десь неподалік, у плавнях. Вивідує, мабуть, скільки людей козакує і де саме. А потім усе видасть степнякам.

Проте Демко Дурна Сила виявився трохи метикуватішим, ніж гадав Тишкевич.

– Чому ж тоді ви опинилися тут, а не в плавнях? – поцікавився він. – І шапка на вас якась не наша.

– Молодець, – похвалив його Тишкевич. – Одразу видно, яке в тебе око спостережливе. А опинився я тут тому, що повертаюся від татар.

Демкові перехопило подих:

– Від татар? – по хвилі перепитав він, не вірячи власним вухам.

– Саме так. Пан Кобильський послав мене з викупом за його людей. До речі, – Тишкевич націлив пальця на Демка, – за тебе він також дав викуп. І чималий, бо я йому підказав, що таких міцних та вірних хлопців, як ти, пошукати треба.

І хоч Демко ще до пуття й не знав, вірний він панові Кобильському чи ні, усе ж така похвала припала йому до душі.

– Ну, звісно... – зняковіло промимрив він. – Але ж навіщо ви дали викуп за мене? Адже я, як бачите, сам утік.

– Та хіба ж ми знали, що ти у нас такий нетерплячий? – посміхнувся Тишкевич, проте його обличчя одразу набрало заклопотаного виразу і він запитав:

– То як же нам тепер бути?

– Ви про що? – не зрозумів Демко.

– Про те, що за свій викуп маєш заплатити.

– Та навіщо платити, коли я й так утік?

– Ні, парубче, так не годиться... Втік ти чи не втік, а за викуп треба панові платити. Чи, може, грошей катма?

– Та нема, – признався Демко. – Ні в діда немає, ні у родичів...

Тишкевич поплескав спохмурнілого хлопця по плечу.

– Не суши собі голови, – сказав він. – Я тобі допоможу. Тільки доведеться нам з тобою трохи затриматися у плавнях.

Демко відсторонився від Тишкевича.

– Я до діда хочу, – сказав він. – Дід, мабуть, переживає.

– Нікуди твій дід не дінеться. А плавні нам потрібні тому, що тут, – він погладив широкий пояс, – дещо є. То ж закупимо хутра у козаків і продамо їх у Маньківцях, Черкасах чи Переяславі. Частина виторгу – твоя. Тож за рік-другий зможеш сповна віддати панові свій борг. Ну то як – згода?

– Та я... – усе ще вагався Демко. – Мені б з дідом порадитися.

– Повернешся – тоді й порадишся. А залишатися, хлопче, треба. Бо не лише в багатстві слава. Треба, кажу тобі, вивести того татарського вивідника Швайку на чисту воду. То підеш зі мною, чи так і залишишся в степу?

– Та на біса мені цей степ! – вигукнув Демко. – Знаєте, як я тепер ненавиджу цю татарву з їхніми посіпаками?

Дурна Сила стис великого, мов кавун, кулака. Тишкевич подивився на нього і тихо порадив, що знайшов спільну мову з його власником.

А Демко знову зажурився.

– От тільки де взяти коней? – сказав він. – У степу без коня, самі знаєте...

– Можеш покластися на мене, – заспокоїв його Тишкевич. – Тут неподалік пасуться татарські табуни. То я в пастухів одного куплю для тебе. Гроші, кажу, ще є. А згодом віддаси.

– А це небезпечно?

– Ти про що?

– Ну... йти до тих пастухів... – схоже, Демкові зовсім не хотілося залишатися самому в степу навіть на коротку мить. – Вони ж можуть вас схопити.

– Навряд чи посміють. Ти десь тут заховаєшся, а я сам поїду. І не хвилюйся, я знаю, як з ними розмовляти... – Тишкевич показав якийсь блискучий круглячок. – Це охоронний знак. Мене чіпати не можна, бо я ж тут у справі викупу.

Повернувся Тишкевич набагато швидше, ніж Демко сподівався. За собою він вів на повіді двох коней.

– Навіщо нам двоє? – здивувався Демко. – У вас уже один є.

– Та я й сам це знаю, – посміхнувся Тишкевич. – То якого ти береш?

Демко вибрав низенького тлустого коника і потрюхикав слідом за Тишкевичем. На душі у нього було світло й легко. Незабаром він побачить діда свого і рідну Воронівку. От тільки непокоїли борги, в які він так несподівано вліз. Бо нікому ніколи не був винен, а тут зразу двом – панові Кобильському й Тишкевичу.

ПАСТУХ РАШИТ

– Терпи, Грицику, – прохрипів Швайка і облизав перехлії вуста. – Терпи, козаче, отаманом будеш!

Швайка ніс на руках Санька. Після того, як Санько відвадив татарина, його ніби хто наврочив. Пройде кілька кроків – і зупиняється, начебто прислухається до чогось. На запитання відповідав не до ладу, або й зовсім не відповідав. Хіба що погляне так дивно, аж у Грицика по спині починають бігати мурашки. Та ще кволий якийсь став і чоло увесь час гаряче.

– Це минеться, – запевняв Швайка. – Я знаю.

А звідкіля він знає, не казав. Тільки коли на Санька щось ніби находило, Швайка брав його на руки і ніс. Як оце зараз. З самісінького ранку несе. А сонце вже от-от зверне на захід.

Санько марив. А може, й не марив. Просто йому ввижалося, ніби його й не було на світі і водночас він був. От тільки який він був із себе – Санько сказати не міг. Зате він бачив інше. Часом уявлявся йому сивобородий дід – отой, що привидівся, коли вони з Грициком куняли на Сторожовому дубі. Посміхається дід до нього, як до рідного, і Санько теж йому посміхається. І навколо них бігають вовки, а зверху падає сніг – лапатий, невагомий... А ще Санько чомусь переконаний, що того діда кличуть Кудьмою.

А ще ввижалося йому, ніби турецький султан жаліється польському королеві на них з Грициком. Не на таких, як оце зараз, а вже на дорослих, і чомусь Санько переконаний, що так воно й буде.

А одного разу він побачив Швайку. Страшне побачив. Ніби посадили його татари на палю посеред великого міського майдану, а він глузує з них і проклинає такими страшними словами, що аж волосся стає дибки. А посеред натовпу стоїть у татарській одежі дорослий Грицик – блідий, з прокушеної губи на підборіддя стікає цівка крові. Але не можна Грицикові кидатися на допомогу Швайці – навпаки – він мусить вдавати, ніби його тішать муки цього невловимого гяурського шайтана. Бо ж має Грицик передати козакам вісті, які ціною свого життя роздобув Швайка...

Отямився Санько від власного крику. Над ним схилилося стривожене обличчя Швайки.

– Що з тобою, Саньку? – запитав він.

– Ти живий! – вигукнув Санько, і сльози покотилися по його щоках. – Живий!

– А чого б це я мав помирати? – здивувався Швайка. – Ні, ми ще всім покажемо, де раки зимують...

Четверту добу бредуть вони безмежним степом. І не до Дніпра, а в протилежний від нього бік.

– Туди нам поки що не можна, – казав Швайка. – За кожним кущем сидить татарин і чатує, аж ми потрапимо до його лап. А тут нас ніхто не чекає.

І лише сьогодні звернули вони на південь.

Спочатку йшли вночі, а вдень ховалися по байраках чи просто в траві. А тепер, схоже, навіть Швайці було бай- дуже. Їм аби дістатися до якоїсь річечки чи бодай калюжі. Їсти було що – довкола раз по раз спурхували птахи. А от води не було ані краплини.

Трави стояли високі. Торішні були нарівні з молодими, і коли йти напригинці, то навряд чи навіть найпильніше татарське око побачить. Проте Грицикові вже й пригинатися несила.

А Швайка все йде та йде. І йтиме невідь-ще скільки. Хіба інколи повернеться до Грицика і підбадьорить:

– Терпи, козаче. Як пощастить, то доберемося.

А як не пощастить?

Пізно увечері дісталися до невеличкого вибалку, порослого червонястим верболозом.

– Зараз закінчаться наші муки, – полегшено зітхнув Швайка й опустил Санька на землю. – Це, хлопці, Жовта балка. Десь тут має бути криничка.

Жовта балка була ще зеленою. У низовині, довкола маленької ямки, росло кілька кущиків очерету. Швайка постояв над ямкою, важко зітхнув.

– Погані справи, хлопці, – сказав він. – Нема води.

Усе ж краєм шаблі він заходився розпушувати дно ямки. Нарешті видобув кілька пригорщ вогкої землі, витис і процідив крізь сорочку каламутнатої води. Хлопцям дав по ковтку, а сам лише змочив уста. Тоді підвівся.

– Можна б ще покопати, та ніколи, – сказав хлопцям. – Треба тікати якнайдалі звідсіля. Бо ж про це місце не лише я, а й татарин знає.

На другий день, теж під вечір, Швайка угледів на самому обрії постать якогось вершника. Той стояв на пагорбі і дивився у їхній бік.

Високий на зріст Швайка мимоволі пригнувся. Хлопцям пригинатися не було чого. Трава вкривала їх з головою.

– Дивно, – мовив сам до себе Швайка і обережно визирнув з трави. – Невже це Рашит? От було б добре. А коли ні? Що ж, треба піти подивитися.

Перш за все оглянув лука і стріли. Тоді поторсав шаблю – перевірів, чи легко вона виходить із піхов. Потому наказав хлопцям, а точніше, Грицикові, бо Санька знову була лихоманка:

– Щоб мені сиділи тихо, мов куріпки. І що б не трапилось, не видавайте себе, зрозуміло? А коли мене не буде до ранку – пробирайтеся на захід сонця. Оцією балкою й пробирайтеся. Вона виведе до Дніпра.

Тоді зробив кілька кроків у бік вершника – і щез, мовби його й не було.

Коли Санько прийшов до тями, поруч сидів один Грицик.

– А де Швайка? – запитав Санько. Голова розколювалася. Вона здавалася величезною і лункою, наче церковний дзвін, і не підкорялася йому.

– Пішов Швайка, – сказав Грицик. – Здається, пішов полювати татарів. А ти як почувашся?

Санько повів головою. Тоді з зусиллям підняв руку.

– Вже краще, – сказав він. – От тільки б води...

Грицик облизнув пошерхлі уста.

– Немає води, – сказав він. – Спи, Саньку.

І сам незчувся, як заснув. Прокинувся від далекого тупоту. Сонце вже зайшло. Грицик обережно висунув голову зі схову і скрикнув з радощів: до них повертався Швайка. І не пішки повертався, а на коні. Поруч біг ще один кінь.

– Живемо, хлоп'ята! – сказав Швайка і завів коней у вибалок. – Живемо! І вода є.

Він дивився, як хлопці п'ють – Грицик пожадливо, а Санько повільно, ніби знехотя. А тоді заговорив:

– От же ж повезло, але й повезло! Гадав, що доведеться на смерть битися – аж то, виявляється, мій старий товариш.

– Із плавнів? – запитав Грицик, витерши мокре підборіддя.

– Тани, зі степу. Він тут зазвичай коні випасає. Щоправда, зараз повинен бути біля Перекопу, та від когось довідався, що зі мною ніби щось трапилося, і залишився. Пий, пий іще! А зараз ми будемо лікувати Санька...

Швайка розвів невеличке багаття. Затим дістав із сакв мідного казанка, вкинув до нього пучок якогось запашного зілля, доливав води і поставив на вогонь.

– Вип'єш, Саньку, цього зілля – і як удруге народишся. А дістанемося плавнів – тебе там зовсім вилікують. О, у нас є такі знахарі! І найкращий з-поміж них – дід Кудьма.

– Дід Кудьма? – здивовано перепитав Грицик, котрий вважав, що знає все. – А хто це такий?

– Таких, Грицику, на всю Україну, може, два чи три набереться. У наших краях до нього всі нитки сходяться. Ми всі перед ним, наче беззахисні пташенята на долоні...

– І ти теж? – недовірливо посміхнувся Грицик.

– І я теж. Бо хто я такий? Простий вивідник, та й годі. А дід Кудьма є голова всьому.

– А де він живе?

– Про це, друже, не кожному треба знати, – ухилився від прямої відповіді Швайка. – А що вже знахар з нього – і мертвого на ноги поставить! Так що, Саньку, якимось протримайся до Дніпра – а там тебе миттю вилікують.

– Скільки мороки зі мною, – кволо посміхнувся Санько. – У тебе там, може, якісь свої справи, а я...

– Немає в мене ніяких інших справ, – відказав Швайка і повернувшись у багатті. – Коли вже хочеш знати, то зараз ти нам набагато потрібніший, ніж якийсь там Швайка.

– Це ж чому?

– Згодом дізнаєшся. Таких дід Кудьма давно шукає.

– Яких – таких? – запитав Грицик.

– А отаких...

Швайка зробив перелякане обличчя, змахнув на Грицика руками, начебто побачив якусь ману і замогильним голосом почав:

– Цур тобі, пек! Зійди з водою, згинь з туманом... Згинь, згинь!

– То Санько що – ворожбит? – вихопилося у Грицика. Він, звісно, знав про незвичайні здібності товариша. Проте йому й на гадку не спадало, що Санько відрізняється від інших хлопців чимось особливим. Он Митько Щелепа вухами вмів ворухити і волосся на голові у нього підіймається за бажанням. А у нього, Грицика, зір найпильніший і зуби будь-яку кістку розгризуть. Проте його, бач, якийсь там дід Кудьма не розшукує, йому, бач, потрібен саме Санько...

– Еге ж, Грицику, аби ж то Санько був звичайний ворожбит! Ні, він вартий сотні ворожбитів. Невже забув, як він відвів від нас того татарина?

Грицик з шанобливим острахом поглянув на товариша, котрий сам недовірко сором'язливо посміхався, почувши ті слова Швайки. Так он, виявляється, який він насправді, цей Санько!

Про ворожбитів, волхвів та відьмаків Грицик знав не менше, ніж про вовкулаків. Він був певен, що вони не набагато кращі від татар. Могли наслати на будь-кого болячку якусь, хворобу або навіть смерть. І ніхто не в змозі боротися з ними. А тут Санько, Санько, який і мухи не скривдить – і раптом страшний волхв! То як тепер йому, Грицикові, бути з таким товаришем? Адже волхви мешкають у таємничих, майже недосяжних місцях, вони не мають ані близьких, ні знайомих. Тож коли Санько стане самітником – він, Грицик, втратить найкращого друга. Ет, як шкода!

І Грицик зітхнув так тяжко, наче вже втратив його. Затим перевів погляд на степ – і йому перехопило подих:

– Татари!

Мить – і Швайка опинився поруч з Грициком. Та ще за мить знову присів біля вогнища.

– Той татарин не страшний, – сказав він і поворушив патичком у багатті. – То свій татарин.

А той уже з'їжджав у вибалок. Скочив зі свого куцоного коника і рушив до Швайки.

– Своя, – по дорозі заспокійливо посміхнувся до Грицика, котрий все ще тримав лука наготові. – Якши хлопчик...

– Щось трапилося, Рашите? – запитав Швайка.

Рашит промовчав. Він схилився над багаттям, сипнув до казанка ще якогось зілля і заходився його помішувати.

– Забув, – вибачальним голосом пояснив він Санькові, – вилікуй тебе незабаром...

І лише після цього повернувся до Швайки.

– І ще забув про погані два урус, – почав він. – Під'їхали поза учора один, а інший пішки у куцах заховався. Здоровий такий, справжній батир, ніякі куц не сховає... Кінний показав знак Іслам-бека. А Іслам-бек мій хазяїн. Тоді взяв у мене два коні – і ф'ють!

– А куди вони подалися? – запитав Швайка.

Рашит махнув рукою у бік Дніпра.

– Потім приходив люди Іслам-бека, – продовжував він. – Сьогодні з сонцем. Я їм сказав про два урус. Подалися по сліду. Подивилися, кажуть: «Це не Швайка...» То між себе кажуть. А мені: «Ти нічого не чув, нікого не дивився». «А коні?» – кажу. Сміються: «Його теж не бачив». А як не бачив, коли один кінь взяли мої? Мої, а не Іслам-бека!

– Не журися, Рашите, – відказав Швайка і заспокійливо поклав руку на плече татаринів. – Розберемося, що то за уруси. А твого коня повернемо. І не одного.

Рашит ствердно хитнув головою.

– Твоє слово – золотий слово, – сказав, він. – Я знаю. Мені мама казали. Вони уруска були. Це татарин уже мовив до Грицика, який не зводив погляду з прибульця. Тоді перелив у чашку паруючого зілля і подав Санькові. Рідина була гірка, гостро пахла баранячим жиром і якимись травами.

– Пий, – звелів Рашит. – Усе пий. Завтра будеш здоровий.

– А який на вид той, хто коней забрав? – запитав Швайка.

Видно, ті двоє не йшли йому з голови.

– Злий очі, – відказав Рашит. – Довгий кінський голова. І високий...

Він звівся на ноги.

– Я поїхало... е-е, поїхав. Інші ще не сплять, можуть побачити, що мене нема. А вранці табун пушу сліди топтати. Тоді будемо за Чатир-могила. Ну, бувай здоров!

– Спасибі, брате, – відказав Швайка. – Сам Бог тебе послав.

Рашит показав у посмішці білі зуби.

– Мій Бог чи твій?

Вони міцно обнялися і Рашит щез у темряві. Швайка довго дивився йому услід.

– Запам'ятайте, хлоп'ята, – нарешті звернувся він до друзів, – що й серед татарів теж є люди. І не так уже й мало. І коли б не вони, я б їх усіх підряд...

І Швайка змахнув рукою, наче в ній була шабля.

– Ти його давно знаєш? – поцікавився Грицик.

– Давно. Одразу, як мене з матір'ю потягли на аркані в степ.

– То ти і в полоні був?

– Був, бодай його не згадувати... – Швайка помовчав.

– Матір мою забили насмерть. За те, що спробувала втекти. А мене взяла до себе Рашитова мати. Вона теж була з Воронівки... Так що ми з Рашитом немов брати.

За багаттям повисла мовчанка.

– Виходить, ти воронівський? – нарешті озвався Грицик. Швайка відповів не одразу.

– Отам, внизу, розвалини знаєте? – запитав він. – То була наша хата. Тепер тільки льох залишився.

– То ти син підстарости Сидірка? – здогадався Санько.

– Ага, – кивнув Швайка. – Ледь-що – я одразу до свого льоху. Рани зализувати.

– А ми ж... а ми гадали, що там вовкулаки завелися.

– Знаю, – посміхнувся Швайка. – Бачив, як ви нас хрестили. Я тоді там відлежувався, коли мене татари стрілою проткнули.

– Ага! – скрикнув зненацька Грицик. – Тепер я знаю, чому мені дід Кібчик вухо крутив. Ти там лежав, а він не хотів, щоб ми навколо гасали, так?

– Метикуватий, – похвалив його Швайка. Він підвівся, затоптав багаття і накинув зверху куц старого перекотиполя.

– Поїдемо, мабуть, хлопці, – сказав він. – Саньку, я тебе до себе візьму. Бо ще, бува, звалишся дорогою.

– Не звалюся, – запевнив його Санько. – Мені вже краще. – І вже, коли сидів на коні, стиха додав: – А там, у льосі, був ще один дід. У нього борода аж до пояса, еге ж? І Кудьмою його зовуть.

Швайка смикнувся, мовби його вдарили. Якийсь час пильно розглядав малого товариша.

– Тобі й це відомо, – сказав нарешті. – Ой, Саньку, Саньку, що ж з тебе буде, коли виростеш? – Подумав і додав: – Якщо тільки виростеш.

– Виросту, – пообіцяв Санько.

В ГОСТЯХ У ВИРВИЗУБА

Під ранок Швайка зупинився. Вдихнув на повні груди й сказав:

– Ну от, приїхали. Здоров будь, Дніпре!

Хоча Дніпра ще й видно не було. Самі лише очерети, червонястий верболіз та зелені гайки по вибалках. Хіба що

вологий, прохолодний подих вітру нагадував про близькість великої ріки.

З верболозу раптово вигулькнула група вершників, зодягнених хто як. Проте у кожного була зброя, а на голові – зведена набакир смушкова шапка.

Попереду летів довговусий здоровань. Ще здалеку він загорлав:

– Та це ж Пилип! А щоб тебе холера ясна взяла!

Проте по його обличчю було видно, що якби Швайку й справді схопила холера, то він був би вельми засмучений.

– Оце, хлоп'ята, сам Штефан Вирвизуб, – пояснив друзям Швайка. – Гарно, ох і гарно рве зуби ногайцям! Разом з головою.

І погнав назустріч здорованеві.

– А ми вже бозна що передумали, – мов у бочку, гудів Вирвизуб, лясаючи Швайку по плечах. – Нема та й нема. Наче у воду впав. А чому ти не на Вітрику?

– Відпустив до діда, – ухильно відказав Швайка. – Нехай хоч трохи погуляє на волі.

Усмішка поволі сповзла з Вирвизубового обличчя.

– Зрозуміло, – сказав він. – Добре, що хоч сам врятувався. А того поганця Тишкевича, чи як там його, наздогнав?

Швайка сердито сплюнув на землю.

– Не вдалося. Вивів мене на Іслам-бека.

– Ого! – присвиснув Вирвизуб. – То він до всього ще й з ними злигався?

– І, мабуть, уже давно.

Швайка зіскочив з коня, відвів Вирвизуба убік.

– Хочу тебе попрохати ось про що, – почав він. – Цих огирів, – Швайка показав на коней, якими приїхав, – треба перегнати назад Рашитові. Тільки щоб ніхто не бачив.

– Зрозуміло, – відказав Вирвизуб. – А де він буде?

– Біля Чатир-могили.

– Зробимо, – запевнив Вирвизуб. – Нібито нападемо на татарські табуни і непомітно підсунемо цих двох. Хоча, – Вирвизуб почухав тім'я, – нам вони й самим потрібні. Хлопців, розумієш, у плавнях щодня більшає. А який же козак без коня?

– У Рашита не брати, – твердо мовив Швайка. – Нічого підозру на нього зводити.

– Та я що, зовсім дурний? І волосинки з того табуна не впаде. Тільки ж скажи йому, нехай подалі звідсіля забирається. А то мало що може статися. Тут же, окрім мене, є ще інші меткі братчики.

– Він так і зробить.

Вирвизуб перевів погляд на хлопців.

– А це що за козаки? Чи не рано їм за шаблі братися?

– Чом не рано? Саме час, – відказав Швайка. – Вони нас з тобою, Штефане, незабаром за пояс заткнуть.

Вирвизуб насмішувато примружив очі.

– А що? Схоже. Особливо ось цей лицар, – і він показав на Санька, що ледь тримався на ногах.

Швайка весело розсміявся.

– А оце ти, Штефане, вціпив пальцем у небо! За нього дід Кудьма і сьогодні дасть десять таких, як ми з тобою.

– Невже? – Вирвизуб з неприхованою цікавістю втупився у Санька. – Жартуєш...

– Я ніколи ще не був такий серйозний.

– То він що – і справді... того?

– Еге ж. Тиждень тому Іслам-бековим людям очі від нашої схованки відвів. Я вже було подумав: усе, гаплик. А вони по наших головах, вважай, топчуться – і не бачать.

– Ти диви... Таке мале – і туди ж... – не міг отямитися Вирвизуб.

– Слухай, Штефане, – зупинив його Швайка. – За козацьким звичаєм, годилося б гостей пригостити. І води дати, а то ми вже бозна скільки часу саму гнилу п'ємо.

– А й справді! Ні, ти диви...

Вирвизуб нарешті відвів погляд від Санька і заметушився. Щось сказав одному, підморгнув іншому, кашлянув до третього. Ті метнулися до верболозу і щезли за ним.

– Таке дивне ім'я – Штефан, – тихо мовив Грицик до Швайки. – То він що – як пан Кобильський, так?

– Зовсім навпаки, – відказав Швайка. – Хіба що народилися неподалік один від одного.

Зненацька їм назустріч випірнув здоровецький звір з гострою мордою і трохи ніби надкушеним лівим вухом. Він втупився у прибульців з не менш зацікавленим, аніж у Вирвизуба, поглядом.

– Барвінок! – вихопилося у Грицика.

– Ні, хлопче, це Сирітка, – сказав Вирвизуб, що йшов попереду. Він почухав Сирітку за вухом і звернувся до Швайки: – А як там твій, помагає?

– Аякже! Цього року вже двічі врятував мені життя.

– Так мало? – здивувався Вирвизуб. – Ну, то проти мого Сирітки він тоді зовсім мале цуценя. Чи, може, ти вже нікуди не потикаєшся з-за Сули?

– Та потроху прогулююся, – заперечив Швайка. – Слухай, а як там Байлемові хлопці – живі?

– А що з ними станеться? Врятувалися. А заодно добряче пощипали своїх непроханих гостей. Шкода, що ми трохи запізнилися з поміччю. Прибігли – а тих песиголовців уже й сліду нема. Барвінок твій, до речі, й досі там. Ми вже до нього і так, і сяк – не йде з острова, хоч ти криком кричи, хоч мовчки падай!

– Поганий був би він Барвінок, аби послухав будь-кого.

Вирвизуб гордовито випнув груди.

– Ну, я, припустімо, не будь-хто...

– Тим більше. І взагалі, Штефане, мені здається, ніби ти щось хвостом крутиш. Ти ж зроду стільки слів не наговорив, як оце зараз. То не муч, скажи, що трапилося?

Тепер уже Вирвизуб ухилився від прямої відповіді.

– Спочатку пообідаємо, тоді й побалакаємо, – сказав він.

Хоча Швайка й запевняв, що вмирає з голоду, проте не стільки їв, скільки придивлявся до Вирвизубових товаришів. Щось не подобався йому їхній вигляд. Чи то присоромлені, чи щось замислили. Крім Вирвизуба, ніхто з них навіть слова не докине...

– А чого це ви коситесь на мене, як миша на крупу? – не втримався врешті Швайка і відклав ложку вбік. – Давно не бачилися, еге ж? Чи я, може, кожуха навиворіт одягнув?

– Та який там кожух серед літа? – зненацька обурився Вирвизуб і знову знітився. – Тут, дорогий мій друже, як би тобі сказати... По плавнях, розумієш, поповзли всілякі плітки, ніби ти запродався ординцям...

Швайка відсахнувся, начебто від удару.

– Жартуєш? – схопився він на рівні. – Та як ти посмів?

Зблиснула проти сонця Швайкова шабля. Миттю підхопилося на ноги Вирвизубове товариство, проте Штефан різким помахом руки зупинив його.

– Та вже, Пилипе, або стинай мені голову, або вислухай до кінця, – сказав він Швайці. – Сам знаєш, що я за тебе будь-якої миті голову ладен покласти. А от інші... У нас тут зараз повно новачків. Тож вірять будь-чому.

Повагавшись, Швайка вклав шаблю до піхов.

– Ну, гаразд. Слухаю.

– Тут, розумієш, тиняються двійко плавнями. Розпитують, де ти.

– Навіщо я їм потрібен?

– Щоб розквитатися з тобою. Кажуть, ніби ти їхніх побратимів запродав татарам.

Швайка стис руків'я шаблі так, що аж зблідли пальці. Хрипким голосом запитав:

– Де вони?

– Гай-гай, шукай тепер вітра в полі! Покрутилося тут двійко якихось баяндрасників... Точніше, крутився лише один, бо інший віддалік маячив. Дізналися, що тебе немає, – і подалися далі.

Швайка зміряв Вирвизуба таким поглядом, що той зіщулився.

– Чом же ти їх не затримав?

– Так мене ж тоді теж не було тут! А хлопці... Кебети в них не стало розібратися. А тепер, бачиш, як траву очима пасуть.

Якусь хвилину Швайка розглядав похнюплених хлопців. Тоді змахнув рукою і відвернувся.

– Ось тобі й гостини, – сказав він. – І які ж вони на вигляд?

– Того, що віддалік був, хлопці не запам'ятали. Хіба що, кажуть, здоровань, яких світ не бачив. А в того, що патякав про тебе, обличчя брезкле, видовжене...

– Як у коня? – втрутився Грицик.

– От-от! – вигукнув один з Вирвизубового товариства. – А ще очима з-під лоба лупає і зубом цвика.

– Тепер зрозуміло, – посміхнувся Швайка. – Атож, зустрічався такий на нашому шляху. Ризиковий, виявляється, не боїться з вогнем гратися.

– То ти його знаєш?

– Та трохи знаю. Тишкевич це.

– Той, що воронівців трохи не запродав?

– От-от. А тепер сам репетує: «Тримай злодія!» Отже, він і до вас зазірав?

– Еге ж, було таке.

– То краще переберіться в інше місце. Бо можете прокинутися з арканом на шиї.

– Та оце тільки-но вчора й перебралися, – заспокоїв його Вирвизуб. – А ти зараз куди зібрався?

– Та оце, мабуть, заберу Барвінка, а тоді почну шукати того Тишкевича. Після всього хотів би погомоніти з ним наодинці.

– То так пішки й підеш?

– А ти що – коней даси?

– Чом би й ні? Мені для тебе, Пилипку, нічого не шкода. А я, між іншим, чому не застав того бузувіра? Бо був на Келембетовому острові. Тому, що навпроти Ворскли. Пограбували, розумієш, там мого земляка, Казика Грека. Поранили і шкурки забрали. І молодого Верховодку теж обібрано, і голову йому стято. Тож їздив розбиратися, хто там так жартує.

– Розібрався?

– Атож. Схоже на роботу тих, хто тебе зараз отак знеславлює.

– Тим паче хотів би з ними зустрітися, – сказав Швайка, пересідлюючи коня. – Може, вони десь неподалік крутяться.

– Ге, неподалік! Їхнього й сліду вже немає. Розумієш, коли я довідався про них, то разом з хлопцями рвонув слідом і майже наздогнав. Та один з них подався у степ, до Іслам-бека. Мабуть, то Тишкевич був. А інший мов у воду канув...

ПРИГОДИ ДУРНОЇ СИЛИ

Проте Демко Дурна Сила і не мислив собі канути у воду. Ні, він спочивав неподалік від воронівського Сторожового дуба, на поваленій межі очеретів вільсі. Звідсіля було не так далеко видно, як зі Сторожового дуба, та все ж Демко бачив і закрут лісової дороги, що в'юнилася на Воронівку, і присульський луг, і частинку Вовкулацького кута. Власне, на острішші цього кута він і спочивав.

Демко чекав повернення пана Тишкевича.

Зрештою, йому кортілося махнути на все рукою і гайнути в село до діда. Проте він дав слово Тишкевичу, що чекає його саме тут, на умовленому місці.

А Тишкевич сказав таке:

– Не можна тобі, Демку, з'являтися у Канівцях без мене. Схоплять і кинуть в холодну як боржника. А тут, – він поплескав по саквах, – дещо є. І для пана Кобильського, і для нас з тобою.

Тож Демко лежав на стовбурі вільхи і знічев'я згадував усе, що трапилося з ними за останні дні.

Після того, як Тишкевич закупив коней у татарських пастухів, вони майже без пригод дісталися до дніпровських плавнів.

Щоправда, неподалік від плавнів натрапили на татарський загін. Проте Тишкевич показав старшому охоронний знак, про щось з ним перемовився, і татари відпустили їх.

Було це за два дні до того, як вони дісталися до Дніпра. І першою людиною, яку вони розшукали в плавнях, був русявий балакучий хлопець, не набагато старший від Демка. Хоча спочатку балакучості він не проявляв. Навпаки, тримався насторожено і довго не хотів з ними розмовляти. Лише тоді, коли ображений його настороженістю Тишкевич сів на коня і на прощання сказав русявому, аби той остерігався татарського вивідника Швайки, – той, зрештою, повірив, що до нього завітали люди, яким його доля не байдужа.

– Ти диви! – вигукнув він. – А мені ж було сказано: бережися недобрим людям! Мовляв, у цих місцях багато всілякої наволочі блукає.

– Хто казав?

– Та Швайка, хто ж іще! Вони разом з Вирвизубом проїжджали тут тижнів зо два тому. Дивилися, хто ще, крім мене, промишляє у цих плавнях.

– Навіщо їм це потрібно? – здивувався Тишкевич.

– Ну як же! Щоб, значить, за першим знаком зібратися разом і йти на татарів... Ич, який! Сам каже: бережися – і сам же татарський вивідник!

Тишкевич поторсав кінчик горбатого носа й сказав:

– Шкода, що нас тут тоді не було. Ми б його вивели на чисту воду. Ну гаразд... То як тобі в плавнях – не сумно самому?

– Таке скажете! – заторохтів русявий. – Тут нашого брата, ого, скільки! Он бачите криву вербу за очеретами?

То біля неї Тимко Лемішка з Немирова промишляє, рибу ловить та в'ялить. Каже, що в них, у Немирові, риба цінніша за хутро. Проте й бобрами, звісно, не гребує. А за Лемішкою литвин Грек козакує. Цього тільки хутро цікавить та шкірки. А далі вже й не знаю хто. Подейкують, що там навіть турки є. І татар вони ненавидять не менше, ніж ми. А по ту руку, – русявий повів угору по Дніпру, – Остап Сорока з Кропивної, тоді Григір Очеретянка з Пискуном і Митро Завірюха з Ірклієва. А далі вже козакують хлопці Вирвизуба.

А його самого звали Яньком Верховодкою. І ще Янько повідав, що йому дуже щастить на бобра.

– Оце трохи ще наполюю, та й подамся назад, до тата з мамою, – сказав Янько. – У нас сім'я велика, їм важко усіх прогудувати.

– І багато вже вполював? – байдуже поцікавився Тишкевич, длубаючись тріскою в зубах.

– Та є дещо, – задоволено відказав Верховодка, – і хутро є, і риба.

Спати вони залишилися у Верховодки.

Зранку Тишкевич провів Янька до його плоскодонки, бо Верховодка сказав, що збирається рибалити.

Довго їх не було. Нарешті повернувся Тишкевич, збуджений і веселий.

– Тепер хутра наші, – сказав він Демкові. – Ну й торгувалися ж ми з цим клятим Яньком! Трохи до бійки не дійшло.

І він подався до куреня, де, як Демко запримітив ще звечора, лежала в'язка бобрових шкірок.

– А сам Янько де? – запитав Дурна Сила. – Чому він не повернувся?

– Зайнятий, – неухажно відповів Тишкевич. Він саме заходився рахувати шкірки. – Там теє... осетр добрячий потрапив на гачка... Дванадцять, тринадцять... Не будемо ж ми чекати його до пізньої ночі! П'ятнадцять, шістнадцять... Усе правильно.

В'язанку Тишкевич запхнув у сакви, що були приторочені до третього коня, і вони подалися далі. Шкода, що Демко не попрощався з Верховодкою. Дуже йому сподобався цей говіркий і привітний хлопець. От з таким би разом покозакувати!

А от до Грека Тишкевич Демка не взяв. Зупинив край верболозу і наказав:

– Чекай краще тут. А то в тебе, друже, обличчя якесь таке. Як подивиться хтось, то або не пускає, або за свій товар удвічі дорожче править...

Залишив Тишкевич йому коней, а сам подався у плавні розшукувати Грека. А Демко приліг край ковбані і заходився розглядати своє обличчя. Звичайне обличчя. І ніс, як у людей, і очей двійко, і вуха на місці... Дивно, чому про нього Тишкевич таке каже!

Повернувся Тишкевич з в'язанкою чи не більшою за ту, що купив у Верховодки. Проте чомусь був розлютований і раз по раз з його вуст злітало слово «дурень». Чи то себе так називав, чи когось іншого. На Демкові розпитування нічого не відповів, лише сплюнув на землю. Тоді розвернув коня і подався уздовж плавнів. Але не вниз по Дніпру, як було збирався, а вгору. Демко на радіощах і не розпитував, чому він так вчинив. Бо вгору – то значно ближче до рідної Воронівки.

Щоправда, коли проминали місця, де промишляв Верховодка, Демко притримав свого коня і запитав:

– Може, заїдемо попрощаємося? А заодно й дізнаємось, чи піймав він того осетра.

– Немає нам інших клопотів, – буркнув Тишкевич.

Ні, щось вельми неприємне таки трапилося тоді, коли він подався у гостини до Грека...

Трохи згодом Тишкевич зазирнув до Сороки. Проте який той Сорока, Демко теж не бачив, бо зачався з конями та хутром у вибалку. Так звелів Тишкевич. Він вважав, що вони вже забагаті для того, аби хтось не накинув на їхні сакви лихим оком. Роздобув Тишкевич у Сороки всього сім шкур.

Коли наблизилися до тих місць, де, за словами Верховодки, промишляв сам Вирвизуб зі своїми товаришами, Тишкевич довго вагався, провідувати їх чи ні. Врешті махнув рукою у бік далекої діброви і звелів Демкові:

– Захочай там коней і чекай на мене. А коли до ранку не повернуся, то негайно прямуй до Воронівки. Знаєш повалену вільху біля Сторожового дуба?

– Це та, що трохи ближче до Портяної? – запитав Демко.

– Там ще й зітлілий місток є.

– От-от, – сказав Тишкевич. – Там принишки і чекай, доки не повернуся.

– А діда провідати можна? – поцікавився Демко. – Там же кілька кроків усього.

Тишкевич люто глипнув на Дурну Силу:

– Роби що кажу! Ні кроку без мене, зрозуміло? – І вже спокійніше додав: – Повір, Демку, не можна тобі йти до села без мене. Бо почує пан Кобильський, скільки везеш хутра, і почнетесь таке! Тут і сліпому видно, що за якийсь тиждень стільки не вполюєш. А де, запитає, взяв? Може, за гроші купив?

– Та ні, – засоромився Демко. – Які там у мене гроші?

– Тоді, значить, когось пограбував. От. А зі мною все буде гаразд.

– Буду на вас чекати, – поклявся Демко. – З місця не зрушу, доки ви не повернетесь.

– Дивися ж, мовив Тишкевич. – Ти слово дав.

Він вйокнув на свого коня і поволеньки, роззираючись довкола, подався у гості до Вирвизубового товариства. Демко дивився йому вслід і дивувався, чому Тишкевич так скрадається. Ніби злодій якийсь. Врешті він дотумкав, що Вирвизуб зі Швайкою заодно! От Тишкевич і стережеться, хоче тихенько передати комусь із хлопців, аби не довіряли своїм отаманам.

Ніч минула спокійно. Хіба що під ранок Демкові крізь сон почувся якийсь тупіт далеко в степу. Але Тишкевич так і не повернувся. Тож коли визирнуло сонце, Демко приторочив сакви до сідел і подався у бік Воронівки.

Їхав скрадаючись, як нещодавно його хазяїн. Не тому, що когось боявся. Біля Воронівки Демко нікого не боявся. До того ж, дорогою підібрав замашну палицю. Проте Тишкевич наказав обходити зайву небезпеку, бо ж не сам їде, а товар везе. І в тому товарі його, Демкова, частка.

За три дні на обрії забовваніли кручі його рідної Воронівки. Демко навіть не завважив, як перебрався через глибоку і стрімку Сулу – все пас очима старі лишаїсті мури на Городищі, смужку лісу, що ніби з'їхав осипом углиб боліт, Сторожовий дуб, на якому в дитинстві облязив усі гілки... Дивився і зітхав: так близько до домівки, до діда – а мусить зачaitися в кущах. Але нічого – незабаром

його наздожене Тишкевич, і тоді Демко бодай на кілька днів стане вільним воронівським птахом.

А тим часом Демко зручно влаштувався на похиленому вільховому стовбурі і зацікавлено зиркав то в бік Сули, то на небо, де ширяв орел, то на дорогу, що в'юнилася до його рідного села.

І по цій дорозі, здається, хтось ішов. І не хтось, а його, Демка, власний дід. Згорблений, від землі очей не відводить. І на костур спирається. А раніше не опирався.

Демків дід ішов просто у болото. Туди, де за очеретами і трясовиною заховався жаний Вовкулацький кут.

Усі настанови миттю вилетіли з Демкової голови. Вивіркою злетів він з дерева, кинувся до діда. А що між ними була заросла рогозою ковбаня, то Дурна Сила звернув праворуч, до перешийка, що відділяв ковбаню від болота. І вже збирався було гукнути дідові, щоб зачекав на нього.

Проте так і не гукнув. На думку раптом спало таке, від чого на Демковому обличчі з'явилася широка усмішка.

Ні, він, Демко, зараз зробить не так, як збирався спочатку. Не погукає діда, а нечутно перебіжить дорогу за його спиною, вибереться на пагорб, а там подасться навпригинці поміж куців – і обжене старого. Тоді зійде знову на дорогу і піде йому назустріч. Неспішно піде, повагом. І зустрине діда з таким виглядом, ніби вони бачилися сьогодні вранці...

Ото, мабуть, здивується дідо, ото зрадіє! Звісно, може дати і костуром по шиї. За те, що налякав його, що не обізався заздалегідь. Але то більше з радощів буде, а не спересердя...

Демко вже збирався скотитися з пагорба на дорогу, як раптом його погляд випадково впав на болото. Дурна Сила здригнувся і завмер.

Болото те було суцільною трясовиною. І не злічити, скільки там втопилося воронівських корів та коней! І не тільки воронівських. А ще про Вовкулацький кут казали, ніби по ньому навіть взимку небезпечно пробиратися. А влітку і думати про це було годі!

І от по цій суцільній, бездонній трясовині йшла людина. Йшла, пильно вдивляючись собі під ноги. Проте не забувала час від часу кидати довкола гострий, колючий погляд з-під насуплених брів. Демкові навіть здалося, що один з них на мить зупинився на ньому, затим ковзнув далі, на лівову дорогу, на котрій вже лунав стукіт костура Демкового діда.

«Мана якась», – подумав Демко. І, щоб позбутися цього, міцно заплющив очі і перехрестився. А коли знову розплющив – дивна людина вже вийшла з трясовини на дорогу. Одягнена вона була в якась лахміття. Та, попри це, постава в неї була, як у високородного чоловіка. А такої довгої та білої бороди Демко ще не бачив.

«Звідкіля цей дід узявся?» – дивувався Демко. – У Воронівці таких зроду не було. У Михайлівці теж. І в Вишнівці. А може... Невже це якийсь вовкулака?»

Атож, у Воронівці подейкували, буцімто тут починаються володіння всілякої нечистої сили. Ет, як зараз не вистачає Грицика, котрий знає все на світі!

Але Грицика не було. І Демко не знав, що робити. Може, вискочити з куців і торохнути білобородого палицею по голові? Звісно, вовкулаці на інше годі й чекати. Але що буде, коли цей білобородий виявиться не вовкулакою,

а справжньою людиною? А в справжніх людей голови такі, що навряд чи витримають удар Демкової палиці.

Між тим сивобородий незнайомець вже проминув Демка. А з іншого боку, між куців, вже виднілася постать Демкового діда.

Уздівши сивобородого, дід Кібчик анітрохи не здивувався. Схоже було, що він знав, хто йому зустрінеться.

Діди зупинилися під розлогою осикою, котра ще молодою потрапила в болото і досі не змогла з нього вибратися.

– Кажі чого кликав, – сказав сивобородий.

Дід Кібчик відповів не одразу. Спочатку витер спітніле чоло, бо й справді було дуже жарко. Лише потому відказав:

– Що тобі казати? Сам здогадуєшся.

– Здогадуюся, – згодився білобородий. – Ти хочеш знати, що з твоїм онуком.

– Саме так, – відказав дід Кібчик. – Душа болить, Кудьмо. А вже ніби й не повинна.

Сивобородий незмигним поглядом дивився на діда Кібчика. Мовчав.

– Живий твій онук, друже, – сказав нарешті. – І ще довго проживе.

– У татарському полоні, – болісно посміхнувся дід Кібчик. – Знаю, яке там життя. Краще б уже смерть.

І тут Демко не витримав. У діда було таке змучене обличчя, така згорблена постать, так тремтіли його уста...

– Не в полоні я, діду! – гукнув він і скотився з пагорба. – Утік я! Повернувся!

ХТО Ж ВИВІДНИК?

На галяві лежали сакви з хутром. Та краще б їх ніколи не бачити.

Спочатку дід зрадів неймовірно. Оце вперше він притиснувся обличчям до Демкових грудей і зросив йому сорочку своїми сльозами. Демко взагалі не бачив, щоб дід плакав.

– Ну що ви, діду, – бубонів Демко і сам змахував щасливо сльозу.

Зрештою дід Кібчик відірвався від онука. Зміряв поглядом усю його постать, сердито кашлянув.

– Знайшовся, – сказав він. – Що ж, підемо додому.

Демко завагався.

– Я, діду... не можу зараз.

– Це ж чому?

– Мушу зачекати на одну людину. Я слово йому дав. І хутро його везу.

– Яке ще хутро? – здивувався дід Кібчик.

– Он там, біля поваленої вільхи. І коні там...

Вони втрьох подалися туди – щасливі Демко та його дід і насуплений дід Кудьма. Демковій спині чомусь було холодно від його пильного погляду.

Дід Кібчик невизначено гмукнув, побачивши коні. Тоді поторсав сакви і запитав:

– А це що?

– Та хутро ж, – пояснив Демко. – Тут і видряче, і боброче, і куняче... Знаєте, діду, тут і моя частка є. Відкуплюся нею від пана Кобильського і повернуся до Воронівки. Або піду козакувати до Байлема.

Дід Кібчик дивився на пузаті сакви і думав про щось своє. Нарешті запитав:

– Не розумію. Не розумію, чому ти мусиш відкуплятися від Кобильського. Хіба ти не втік з татарського полону?

– Втік, діду. Але Тишкевич каже, буцімто пан Кобильський не знав, що я втік, і послав за мене викуп. А Тишкевич каже, що викуп треба відробляти.

– Хто цей Тишкевич? – запитав дід Кібчик. – Чи не родич тому Тишкевичу, що погнав тебе до Канівців?

– Ні, діду, він не родич. Він той самий Тишкевич і є.

– Темна людина, – несподівано втрутився у розмову дід Кудьма. – Багато гріхів на його совісті.

– Ви про Тишкевича? – повернувся до діда Кудьми Демко. – Ні, він не завжди злий. Навпаки, він до татарів викуп возив. За мене і за інших. А ще коня мені купив, аби легше було вибиратися зі степу. І каже, що хутром поділиться...

З кожним онуковим словом в очах діда Кібчика спалахувало все більше занепокоєння.

– Ні, щось тут не так, – сказав він. – На наших панів це не схоже. Бути не може, аби вони згодилися на викуп! Ану, Демку, розкажуй усе спочатку.

Коли Демко закінчив свою розповідь, на діда Кібчика було боляче глянути. Обличчя йому посіріло ще більше. Він ледве тримався на ногах.

– Здається, мій онук злигався з розбійником, – звернувся він до Кудьми.

– Так воно і є, – підтвердив Кудьма.

– Діду! – зойкнув Дурна Сила. – Ну, що ви таке кажете? Він же з шляхетних!

Проте дід Кібчик ніби й не чув онукового зойку.

– А хто злигався з розбійником – сам розбійник, – віддалі він. – Тать. І я, виходить, дід оцього татя.

– Діду, та як же... Хіба ж я знав...

Лише тепер Дурна Сила почав здогадуватися, в чому річ. Тишкевич був не тим, за кого себе видавав. Казав, що їздив до Іслам-бека з викупом, а насправді займався грабіжництвом. А може, навіть убивав.

– Діду, що ж тепер робити? – запитав він.

– З тобою все ясно, – відказав дід Кібчик. – З тобою вчинять, як з розбійником. А от як бути мені? Як тепер людям в очі дивитися?

– Цитуйте! – раптом озвався сивобородий Кудьма. Він до чогось прислухався.

Сонце вже сідало за пагорб. Верхів'я дерев ще відсвічувало золотим та зеленим, а внизу вже народжувалися сутінки. І з тих сутінків долинав стукіт копит.

«Тишкевич повертається!» – здогадався Демко.

Гнів переповнював його. От зараз він скине цього негідника з коня, схопить за горлянку і буде трусити доти, аж доки той зізнається в усьому, що накоїв.

У темряві почали вимальовуватися постаті двох вершників. Передній був високий, а задній – наполовину нижчий і чомусь двоголовий...

– Свят, свят, – вихопилося у діда Кібчика.

І лише тоді, коли вершники під'їхали трохи ближче, вдалося роздивитися, що то двійко хлопців сиділи на одному коні. Поруч з високим біг якийсь звір, схожий на вовка.

Дід Кудьма ступив наперед.

– Швайка прибув, – полегшено зітхнув він. – І Барвінок з ним.

Вовк вискнут тоненьким, мов у цуценяти, голосом і кинувся на груди Кудьми. Швайка, посміхаючись, зіскочив з коня.

– Здорові були, ді...

У ту ж мить Дурну Силу немов підкинуло в повітря. Він схопив Швайку за горлянку і повалив на землю.

– Ага, впіймався! Діду, ось він!

Барвінок рвонув було на допомогу хазяїнові, проте владний оклик діда Кудьми спинив його.

А Швайка відчайдушно борсався під нападником. Проте не було зараз у світі такої сили, яка допомогла б йому вивертитися з-під Демка.

– Я його знаю, діду! – переможно гукав Дурна Сила. – Це татарський вивідник! Це все з-за нього!

Хлопці отетеріло витріщилися на Демка. Дід Кібчик теж завмер з роззявленим ротом. Від здивування він навіть костура випустив з рук. Лише сивобородий Кудьма нічому не дивувався. Здається, йому було відомо все наперед.

Першим отямився Грицик. Він спурхнув з коня і вчепився в Демкове волосся.

– Відпусти! – закричав Грицик. – Пилип не вивідник! Це ти вивідник із своїм Тишкевичем!

– Га? – перепитав Демко і повернувся до хлопця. Його обличчя набуло пришелепкуватого виразу. – Не вивідник? А мені ж казали...

Швайка скористався з нагоди і так стусонув Дурну Силу коліном у живіт, аж той зі стогоном відкотився убік. А Швайкова шабля ніби сама собою злетіла в повітря.

– Зачекай, – зупинив Швайку Кудьма. – Ще встигнеш.

– Встигну? – люто перепитав Швайка. – Через такого ось усе Придніпров'я шумить, нібито я запродався татарві. Звідкіля ти це взяв? – звернувся він до Демка.

– Тишкевич сказав, – ледь чутно прожебонів Дурна Сила. Йому знову спало на думку, що він вчинив щось не те.

Якусь мить Швайка пильно придивлявся до Дурної Сили. Тоді скреготнув зубами і вклав шаблю в піхви. І тут пролунав хлоп'ячий сміх. То сміявся Грицик.

– Демку, та то ж Тишкевич тебе піддував, як маленького хлопчика! – сказав він. – Це ж Тишкевич вивідник, а не Швайка! Ми сиділи у схованці і чули все, що той казав цьому, як його...

– Іслам-бекові, – підказав Швайка і відійшов убік. Він не міг навіть дивитися на зніченого Демка.

Запала довга мовчанка.

– Краще б ти зарубав його, Пилипе, – нарешті обізвався дід Кібчик. – І мене разом з ним.

– Бруднити об такого дурня святу шаблю? – зневажливо відказав Швайка. – А до вас, діду, я не маю нічого. Не ви ж винні, що воно дурне від народження.

Дурна Сила все ще сидів на землі і з благанням дивився на діда Кібчика. Здавалося, його не так страшило те, що він злигався з Тишкевичем, не Швайкова шабля, а зіщулена, нещасна дідова постать.

– Діду, ну чого ви на мене так дивитесь? – жалібно каючів він. – Ну так воно вийшло... Винен я. Ну робіть зі мною що хочете, тільки не будьте такі...

– А й справді, – втрутився Швайка. Злість минула, і тепер йому навіть стало смішно, як допіру Грицикові. – А й справді, що ж тут такого? Ну обдував його той пройдисвіт, дарма, що в пани пнеться. То що – життя за це позбавляти? Коли б ви мене, діду, запитали, що з ним робити, я сказав би: обламати об нього з десятків лозин – та й по тому. Може, порозумнішає.

– Та вже ламав, – зізнався дід Кібчик. – І не тільки лозу. Не допомагає.

– Тоді давайте я візьмуся за нього, – зголосився Швайка.

Він підійшов до кущів верболозу, шаблею скосив кілька лозин і повернувся до гурту.

– Ану, скидай штани, – звелів він Дурній Силі.

Тонко цвѣохала у повітрі замашна лозина. При кожному ударі Дурна Сила здригався, але мовчав. Мабуть, загартований уже був. А Швайка розмірено працював лозиною і примовляв:

– Ось тобі, дурню, за те, що соромиш діда свого! А оце – за те, що ославив мене! А оце – щоб Тишкевича менше слухав!

І ніхто не завважив, як стали сторч Барвінкові вуха. Ніхто не почув за посвистом лози, як він тихо загарчав. І лише ледь помітний порух руки діда Кудьми заспокоїв вовка.

Нарешті Швайка відкинув убік останню пошматовану лозину і сказав:

– А тепер, діду, забирайте свою радість та й по всьому. І давайте домовимося: ніхто нічого не чув і не бачив. Правда ж, хлопці? – звернувся він до Санька з Грициком.

– Я не бачив, – сказав Санько.

– Мене тут узагалі не було, – запевнив Швайку Грицик.

– От і добре, – сказав Швайка. – А ви, діду, беріть свого онука і розійдемося.

Дурна Сила, кривлячись на кожному кроці, рушив за дідом Кібчиком.

– А хутро? – зненацька обізвався дід Кудьма. – З ним як бути?

Усі втупилися у сакви з хутром. Швайка витрусив сакви, легенько доторкнувся рукою до лискучої шерсті.

– Гарне хутро, – похвалив він. – Це ж чие?

– Найменша в'язка – то Сороки, – похмуро пояснив Дурна Сила. – Найбільша в'язка – Грекова. А оце – Янька Верховодки. А ця – Очеретянки.

– Нема вже ні Верховодки, ні Сороки з Очеретянкою, – похмуро зауважив Швайка. – Порубав їх Тишкевич. Як останній боягуз – по спині шаблею. Один лише Грек дивом урятувався.

– Попадеться мені той Тишкевич, – скрипнув зубами Демко.

– Мовчи вже, – скривився дід Кібчик. – От же ж лихо! То ж не просто хутро, то чиясь надія на краще життя. Це ж матір чи сестру з неволі хтось викупити хотів. А воно он як вийшло... Що ж робити, Кудьмо?

– Хутро твій онук привіз, – не одразу обізвався дід Кудьма. – Так що роби, як велить твоя совість.

– Совість, кажеш, – зітхнув дід Кібчик. – Совість. Вона велить хутро повернути туди, де його взято. А там уже вирішать, що з ним робити. Збирайся, – звелів він онукові.

Дурна Сила, ледве перебираючи непокірними ногами, почав прив'язувати сакви до сідел. Усі мовчки за ним спостерігали.

– Не варто йому повертатися у плавні, – несподівано сказав Швайка. – За крадіжку там карають смертю. Закон такий.

– Знаю, – відказав дід Кібчик. – Але як буде, так і буде. Та й не сам він їхатиме. Я теж з ним. Що йому випаде, те й мені.

– Добре чиниш, – схвалив дід Кудьма.

– Тоді, діду, вислухайте мене уважно, – сказав Швайка. – Спочатку зазирніть до Вирвизуба. Він у них там головний

ватаг. Розкажіть йому все як було, може, й допомогу якусь надасть. А заодно, коли неважко, і цих коней передасте. Бо вони його. І ще скажіть, що я дуже прошу за онука вашого.

– Передам, – запевнив його дід Кібчик. – Спасибі тобі, Пилипку, за серце незлостиве. Спасибі й тобі, старий друже, – вклонився він дідові Кудьмі. – І прощай. Бо більше, мабуть, уже не побачимося.

– Значить, до Воронівки уже не повернешся... – чи то запитав, чи то зробив висновок дід Кудьма.

– Нема мені більше чого там робити. І не навчений я у Сірка очі позичати.

Він поволі підійшов до коней, сів на одного з них і подався вузькою зарослою дорогою, що вела до Сули, а там і далі. Може, аж до самого Чорного моря й турецьких берегів.

Демко поправив сакви, підібрав палицю і подався, не озираючись, слідом.

Стукіт копит довго ще відлунював у нічній тиші. Але незабаром і він розчинився у шорсткому шумовинні очеретів.

ВОРОЖБИТ ГРИЦИК

По темно-синьому небесному шляху повільно котилася золотава таріль місяця. Вона досягла найвищого місця і почала роздумувати, куди котитися далі: чи то вперед, чи, може, повернути назад. Врешті вирішила, що котитися вперед куди цікавіше.

Швайка лежав під пагорбом на животі і через очеретину пив воду з криниці. Пив і аж стогнав від задоволення.

– Ніде такої води нема, – приказував він. – Де тільки не був, а такої ще не зустрічав.

І знову припадав до очеретини. Санько з Грициком лиш очі витріщали на нього. Вони ще не бачили, щоб людина стільки пила.

Дід Кудьма обіперся на розгалуження двох гілок і наслухав тишу. Біля його ніг сидів Барвінок.

Здавалося, ніби у світі все вимерло. Залишилися вони, та ще якісь звірі, що нечутно перебігали навколо галявини від куща до куща. Вони виказували себе лише випадковими зблисками очей. Санько чомусь був переконаний, що то вовки. Але не ті дикі, що безжальні до всього живого, а якісь інші, може, навіть такі, як Барвінок. Недарма ж він час від часу позирив у той бік і приязно постукував хвостом по землі.

Врешті Швайка напився і звівся на ноги.

– Як там, діду, мій Вітрик? – запитав він.

– З ним усе гаразд, – відказав дід Кудьма. – Завтра зустрінетеся.

– Ото добре! Бо вже, признатися, скучив за ним.

Дід Кудьма недовірливо похитав головою.

– А може, совість заїла, га? Бо ж послав бідну тварину бозна-звідки.

Швайка, мов хлопчисько, винувато шморгнув носом.

– Іншого виходу, діду, не було. Інакше схопили б і мене, і хлопців.

– Нарешті і про них згадав, – зауважив дід і уважно поглянув на друзів. – Цей, вищенький, чи не той, що розкрив вовкулацьке гніздо на твоєму, Пилипе, дворищі?

Грицик відчув, як у нього запалали вуха. А Швайка весело засміявся.

– Він, діду. Гарний хлопчина. А це Санько...
– Еге ж, Мокрини синок. То що ж це ви, хлопці, так розлютили пана Кобильського?

Хлопці мовчали. Що цьому сивобородому дідові казати? Він, мабуть, і так усе знає. А вже про те, що не самі сюди дісталися, а Швайка їх привіз – знає й поготів. То в дорослих звичка така – запитувати.

А насправді їм усе відомо наперед.

– Тут, діду, така справа, – втрутився Швайка. – Ото зустрів я цих хлопців у степу на свою голову. І що далі з ними робити – не знаю. У Воронівку повертатися їм не можна. А шкода хлопців. Гарні козаки виростуть з них!

– Побачимо, – відказав дід Кудьма. Вчувалося, що він ледь тамує посмішку. І взагалі, цей загадковий дід, якому навіть вовки підкорялися, насправді був зовсім не такий страшний, як гадалося в степу.

– Відчуваю, що ти, Пилипе, уже щось надумав, – сказав він трохи згодом.

– Атож. Розумієте, Грицик, ну... такий же сирота, як і я. То ж нехай, гадаю, мені за брата буде.

– За чуру, – уточнив дід Кудьма.

– Що? – не зрозумів Швайка.

– За чуру, – повторив дід. – Або їх ще джурами зовуть. Зброю чистять, за конем доглядають. А їх за це вчать козацької справи.

Швайка лягнув себе по лобі.

– Ай справді! Як же я сам не докумекав? Це навіть краще, ніж брат, – він погладив скуйовджену Грицикову голову. – А от з Саньком... Заради нього я до вас, діду, й приїхав. Він радше вашим джурую міг би бути.

Старий зміряв Санька уважним поглядом. І від того погляду хлопця ніби кинуло в крижану воду. І ще йому здалося, наче в ньому поселився хтось інший. І перед тим іншим Санько був беззахисний, наче пташенятко на долоні.

Спочатку Санько сполошився. Тоді чомусь закортіло дізнатися, який у того поселенця вигляд. Але дізнатися Санько так і не встиг, бо той щез, як у тумані.

– Ого! – сказав дід Кудьма. – Аж дивно, як я змусив тебе заснути на згарищі.

– А ви й не примушували, – сказав Швайка. – Він і без цього тоді заснув. Його тітка Мокрина вкладає спати разом з курми.

– Тепер зрозуміло, – посміхнувся дід Кудьма. – Вибач, Саньку, і ти, Грицику, але я вас ще трішки перевірю. Ану заплющіть очі і розслабтеся, як ото в сон поринаєте. Ще розслабтеся, ще. Тепер подумки роззирніться. Ну, що вас найбільше схвилювало?

Санько побачив перед собою витоптану кіньми місцину. Та місцина була неподалік, схоже, по дорозі від Сули до Воронівки. І до цієї місцини підїздив якийсь вершник. Санько впізнав у ньому Тишкевича.

А Грицикові давно хотілося їсти. Він уже давно збрався нагадати про це Швайці, та все не наслідювався при ворожбитові. І все ж навіть дивне завдання старого не змусило Грицика забути про шмат м'яса, що лежав на spodі Швайчиної торби.

– Розплющіть очі, – звелів дід Кудьма. – А тепер розповідайте, що вам вдалося побачити.

– Я Тишкевича побачив, – відказав Санько. – Біля закруту до Воронівки.

Дід випростався і якусь мить дивився на Санька таким дивним поглядом, що тому знову стало моторошно. Потому сказав Швайці:

– Спасибі за хлопця, Пилипку. Ну, а ти що побачив? – звернувся він до Грицика.

– Я бачив шматок м'яса, – відказав Грицик, не задумуючись. – Він лежить у Пилиповій торбині на spodі.

Швайка лапнув торбину і здивовано зойкнув:

– Та ти що – теж ворожбит?

– Ні. Я просто бачив, як ти його туди поклав.

Швайка від реготу захитався, як билінка на вітрі.

– Ну, Грицику, ну, чародій! А я було вже таке подумав!

– Тихіше, – зупинив його дід Кудьма. І він, і Барвінок ніби прислухувалися до чогось. – Чужі вуха є не тільки в степу.

– Та хто тут може бути, діду? – усе ще сміючись, заперечив Швайка.

– Отак роззяви і гинуть, – зітхнув дід Кудьма. Затим він щось шепнув Барвінкові, і той безшелесно щез у кущах.

– Куди це ви його послали? – здивувався Швайка.

Дід Кудьма застережливо підняв руку. За якусь хвилину до них долинув швидкий цокіт кінських копит. Стукіт віддалявся у бік Воронівки.

Швайка миттю схопився на ноги і вихопив шаблю.

– Хто б це міг бути? – запитав він.

– Тобі Санько про це вже сказав, – пояснив дід Кудьма.

Швайка вражено застиг.

– Що-о? Це був Тишкевич? І ви, діду, мовчали?

– А коли б і сказав – ти що, доженеш його пішим?

При цих словах Швайка трохи охолов.

– Ну гаразд, – сказав він. – Та я все одно знайду його. Хоч на краю землі. Нам разом на світі не жити.

Дід Кудьма в задумі погладив бороду.

– Встигнеш ще з козами на торг. І запам'ятай одне: шукай його де завгодно, але тут щоб з нього жодна волосина не впала.

Пилип хотів було заперечити, проте дід Кудьма зупинив його. Сказав:

– Він – челядник пана Кобильського. А той за своїх челядників половину Воронівки зведе зі світу. Навіщо ж людям страждати через це, га?

– Тоді я подамся до пана Кобильського і все розкажу йому про того запродавця.

– Стривай, стривай... А хто бачив, як він запродавався?

– Я бачив. І хлопці.

– Еге ж, ми бачили, – втрутився Грицик у розмову дорослих.

– Хе-хе, – стомлено сказав дід Кудьма. – Нічого ви не розумієте. Для пана Кобильського Тишкевич набагато важливіший, ніж усі ми разом узяті. Не буде він ставати на прю з татарами. Навпаки, він сам не проти у злуку з ними увійти. А Тишкевич у цій справі – його права рука.

– Тоді я подамся до переяславського старости, – не здавався Швайка.

– Податися, звісно, можна, – згодився дід Кудьма. – Але ворон воронові навряд чи видзьобає око. А от ти можеш накласти голову.

Швайка довго мовчав.

– Страшні речі ви розказуєте, діду, – нарешті подав він голос. – Де ж тоді правда на світі, кому вірити?

– Собі, – відказав дід Кудьма. – Ніхто тебе не оборонить від тої сарани. Сам маєш боронитися. Зі своїм

товариством. Ну, годі про це. Бачу, хлопці ледь тримаються на ногах. А до цього... г-мм, вовкулацького гнізда, – тут Грицикові здалося, ніби дід Кудьма посміхнувся, – вам ще йти та йти. Взяв би я вас до себе, та в такий час навіть сам боюся ходити по цих шелюгах.

– І все ж якось воно не так виходить, – в задумі промовив Швайка. – От ви, діду, заборонили мені полювати під Воронівкою на Тишкевича, а самі наслали на нього вовків. Що ви на це?

– А вовки і є вовки. Що з них візьмеш? – відказав дід Кудьма. – І люди за їхні дії не відповідають. А от за твої дії ще й як будуть відповідати...

Він хитнув головою і за кілька кроків, як обережний звір, зник в очеретах, що оточували трясовину. За хвилю до хлопців долинуло:

– Взавтра я вас сам розшукаю...

Коли хлопці зі Швайкою дісталися до руїн під Воронівкою, у селі вже співали півні. Санькові здалося, начебто поміж ними чути і голос їхнього Рудого.

«А мама спить собі і не знає, що я зовсім поруч, – подумав Санько. – От би подивитися, як вона там...»

Проте не можна йому зараз до Воронівки. І нема на те ради. Дід Кудьма заборонив їм навіть носа туди показувати.

Вовки Тишкевича не наздогнали. Вони не вмiли лазити по деревах.

А перед тим було от що.

На тому місці, де на Тишкевича мав чекати Дурна Сила, нікого не було. Проте численні сліди кінських копит свідчили, що тут хтось був, і тривалий час. Може, Дурна Сила перебрався в інше місце і зараз ховається десь неподалік?

І Тишкевич заходився кружляти довкола місцини, де мав бути Демко. Хоча щось нашіптувало йому, що хутра, здобути розбійництвом у плавнях, уже втрачені для нього, і краще повернутися до Канівців. І вже тоді, залагодивши справи з паном Кобильським, можна спокійно зайнятися пошуками Демка.

«Напевно цей дурний ґедзь подався до свого діда, – сердито міркував Тишкевич. – Ну, я ж йому...»

Зненацька легкий вітерець доніс до нього відгомін приглушеної розмови. Вона долинала звідтіля, де трясовина впритул підходила до крутого пагорба.

Тишкевич завмер. Якусь мить розмірковував, тоді торкнув повід, і кінь неохоче рушив у той бік. На краю галяви кінь зупинився і злякано форкнув.

І тоді Тишкевич побачив, як з приболотних кущів випірнуло і подалося йому назустріч кілька легких тіней.

«Вовки! – промайнула думка. – Чого це раптом? Адже вони нападають здебільшого взимку...»

Проте дивуватися не було часу. Кінь затремтів, став дибки і поніс розгубленого вершника лісовою дорогою, що вела до Воронівки.

Тишкевич раз по раз озирався. Вовки швидко наздоганяли його. Попереду мчав вовк завбільшки з теля. Тишкевич хапливо випустив у нього кілька стріл, та, очевидно, не вцілив. Тільки того й домігся, що переслідувачі звернули з дороги і, схоже, почали обганяти вершника кущами.

Тоді Тишкевич зробив єдине, на що був спроможний. Він з усіх сил смикнув за повід і, коли кінь загарцював на місці, став на сідло і дотягся руками до найближчої гілки.

За якусь мить Тишкевич уже сидів на дереві. А ще через мить вовки звідусіль накинулися на коня. Кінь дико іржав, шалено гарцював копитами, проте вовки були набагато меткіші.

Врешті з конем було покінчено, і з землі до Тишкевича долинув хрускіт кісток.

Лише величезний вовк не брав участі у розправі. Він сидів неподалік від дерева, на яке вибрався втікач, і не зводив з нього очей.

Аж перед світанком вовчий виводок безшелесно розтанув у тумані. Проте Тишкевич присилував себе злізти з дерева лише тоді, коли сонячне проміння затанцювало на росяному листі.

СУД У ПЛАВНЯХ

Вогненичубий чоловік вигулькнув із кущів так несподівано, що кінь під дідом Кібчиком злякано метнувся вбік.

– Що за одні? – погрозово запитав вогненичубий. На ньому була засмальцьована полотняна сорочка, полотняні, фарбовані соком бузини штани і заломлена набакир смушкова шапка. Рудий вус звисав до самого підборіддя. Сірі примружені очі пильно стежили за кожним рухом подорожніх. Вогненичубого особливо цікавив Демко, який не їхав верхи, а йшов пішки, тримаючи коня за повід.

– Шукаємо певну людину, – ухильно відказав дід Кібчик. Бо хто його знає, що то за один вигулькнув перед ними. На татарського попихача ніби не схожий – це добре.

А от що може належати до таких, як Тишкевич – це вже гірше. Це вже геть небезпечно.

Чоловік примружив око так, що воно майже заплющилось.

– Видно, велике цабе та людина, коли такий сивий дідуган подався шукати його світ за очі.

– Діда не чіпай, – попередив Демко і доторкнувся до важкого окоренка, що лежав поперек сідла.

– А що буде? – поцікавився вогненичубий.

– Побачиш...

Чоловік знову зміряв Демка поглядом і вирішив, що цей молодий здоровило не жартує. Тоді відступив назад і свиснув. З-за куща негайно випірнув його товариш з луком у руках. Він був у такий же полотняній одежині, хіба що повновидіший та вуса мав русяві.

– Бач, – сказав перший. – Кудись чимчикують, а куди – відповідати не бажають. Може, гидуєть нами?

– Може, – згодився русявий. – Ти, Мацику, краще глянь на коней. Пізнаєш?

– Еге ж. Вирвизуб днів з десять тому їздив на цих двох.

– То ви його знаєте? – зрадів дід Кібчик. – Так би й сказали! Ми якраз до нього.

– Можливо, – згодився Мацик. – Та, здається, на цих двох після Вирвизуба їздив хтось інший. Де вони?

– Це ти про Швайку та тих двох діток? З ними все гаразд. Доїхали, куди треба, а нас попрохали віддати Вирвизубові його коней.

– А де воно, оте «куди треба»? – підозріло запитав Мацик. – Може, воно те, звідкіля вже не повертаються?

– Ага, – згодився русявий. – Були у нас такі нещодавно. З вигляду хлопці як хлопці, а насправді вурдалаки.

– Тю, дурні! – обурився на те дід Кібчик. – Давно вже не зустрічав таких бевзів!

Русявий зареготав.

– А дідок нічогенький! Гострий на язик. Аби ще й совість у нього була чиста, тоді б і ціни йому не було.

– Ти краще за своєю простеж, – огризнувся дід Кібчик. – Мені Вирвизуб потрібен, чуєш?

– Та вже ж не глухий, – відказав повновидий. – Буде вам і Вирвизуб. Тільки не зараз. Ви ото краще приляжте в холодку та відпочиньте з дороги.

Вилежуватися в холодку довелося досить довго. Лише під вечір до дїброви звернуло трійко вершників. Вони були обвішані дичиною.

– Оце, Штефане, до тебе гості прибули, – пояснив Мацик широкоплечому чоловікові. – А чого прибули – не кажуть. Дуже горді.

Штефан уважно поглянув на затриманих.

– Ніби вперше бачу. Звідкіля будете?

– Навстоячки довго розповідати, – відказав дід Кібчик. Краєм ока завважив, як з кущів вийшов якийсь звір, схожий на вовка. Одне вухо у нього було наче зрізане, через писок проліг глибокий шрам. – То часом не Сирітка? – запитав дід. – Грім мене побий, коли не Сирітка! Ану, йди-но сюди, лапу дай!

Підійти Сирітка підійшов, але лапу не подав. Лише приязно змахнув хвостом.

– О, то ви, виходить, знайомі? – здивувався Вирвизуб. – Коли ж це ви встигли?

– Та я його пам'ятаю ще сліпим вовченятком, – відказав дід Кібчик. – Не одне цебро молока зносив таким халамидникам, як він.

– Стривай-но, діду, – зупинив його Вирвизуб. – А як же бути з Кудьюмою?

– А ніяк. Він їх наукам навчав, а я інколи їдло носив.

Вирвизуб лягнув себе по колінах.

– Гей, братчики, гарна людина до нас завітала! – загукав він. – Якби не вона, то, може, і Сирітки не було б! А якби не було Сирітки, то мене кістлява баба з косою вже давно забрала б до себе.

Потому Вирвизуб підозріло зиркнув на рудого Мацика й запитав:

– Слухайте, діду, а цей Мацик з Мусієм вам нічого дурного не набазікали? Не ображали вас?

– Та ні, – стримано відказав дід Кібчик. – Хлопці ніби сумирні.

– То не сердьтеся на них, коли що. Люті вони зараз. Треба полювати, а доводиться сидіти в дїбровах, бусурмана вистежувати. Бо завелися, розумієте, всілякі тут Тишкевичі. Може, чули про такого?

– Як не чути. Заради нього оце й прибилися до тебе. Швайка порадив.

– О! Заради Пилипа зроблю все, що завгодно.

– Не кажи гоп... Ось це, – дід Кібчик виштовхнув Демку наперед, – мій онук. Та зв'язала його нечиста з тим іродом Тишкевичем. Повірило, дурне, що той ніби бореться з ординцями. От і робило, що той тільки скаже.

Обличчя у братчиків посуворішали.

– Чи це не той, що з ним їздив? – запитав Мацик.

– Він. Кажу ж, дурне, повірило...

Вирвизуб скрушно похитав головою.

– Тоді, діду, кепські справи у вашого онука. Висіти йому на осіці, не інакше. За грабунки і вбивство Верховодки та інших хлопців.

– Я нікого не вбивав, – заперечив Демко. – Я той... Тишкевич каже: я зараз побалакаю з ним і дам гроші за хутра. Ну, пішли вони у кущі, погомоніли, а тоді Тишкевич повертається і каже: все, розрахувався, тепер хутра наші. Ну, я й возив їх... А тепер ось привіз назад.

Демко лягнув долонею по саквах і додав, аби було переконливіше:

– Дідо так наказали.

Вирвизуб у задумі заходився крутити вуса.

– Тут без вечері не розберешся, – нарешті вирішив він. – Це ж скільки років тобі?

– Шістнадцяте літо буде, – втрутився дід Кібчик.

– Зовсім ще мале, – зітхнув Вирвизуб.

– Еге ж, манюня та й годі, – зло посміхнувся рудий Мацик.

– Я б на твоєму місці менше шкірив зуби, – дорікнув йому Вирвизуб. – Коли вже тебе той Тишкевич зляпав, мов куріпку, то що тоді казати про малого?

– Воно таки так, – знітився Мацик. – Тут, теє... і справді. Та з іншого боку...

– То ж бо й воно, що з іншого боку, – зауважив Вирвизуб. – Ти краще от що зроби: зганяй-но мерщій до Грека. Як він скаже, так тому й бути.

– Та це ж далеко, – завагався Мацик.

– Нітрохи не далеко. Сідай на коня – і гайда. Якраз на куліш і повернетесь.

І справді, повернувся Мацик зі смаглявим вусанем тоді, коли Вирвизубові братчики почали моститися навколо казана. У Грека було сердите обличчя. Ще б пак – саме пішла риба, а тут відривають від діла. Коли ж йому сказали, хто перед ним сидить, Грек зопалу схопив поліняку і заніс її над Демковою головою. І якби не Вирвизуб, недовго, мабуть, лишилося б жити Дурній Силі. Ватажок братчиків устиг перехопити Грекову руку й сказав:

– Зачекай, це завжди встигнеш зробити. Спочатку давай вислухаємо, що він скаже, а тоді вже вчиниш, як душа велить.

Коли Демко, затинаючись, довів свою невеселу розповідь до кінця, Грекова злість почала потроху вщухати. А коли Грек побачив своє хутро, то й зовсім заспокоївся. Перерахував шкірки й сказав:

– По мені, хай живе та пасеться. От тільки не завадило б з нього зняти штани та пройтися дубцем по тому місцю, яким він думав до цього.

Дід Кібчик обережно кахикнув.

– Та в нього, там, власне, живого місця не лишилося. Швайка мого дурня так віддухопелив, що всю дорогу біг пішки за конями.

– А й справді, – зареготав раптом рудий Мацик. – А я все гадаю, чого це він боїться сідати на землю?

– У Швайки рука важка, – сказав Вирвизуб. – Після нього нам нема чого робити.

– Тоді нехай живе, як хоче, – махнув Грек рукою. Потому завдав в'язанку хутра на плече і подався до своєї ватаги. Навіть на куліш залишитися не побажав.

Зазбирався і дід Кібчик. Він вирішив шукати своїх, воронівських.

– Навіщо вам їх шукати? – розрадив його Вирвизуб. – Вони й так завтра сюди припливуть. Рибу разом ловитимемо. Бо ж мої хлопці, бачте, сухопутні, а ваші на Сулі та Дніпрі повиростали.

Дід Кібчик не заперечував. Незабаром він уже тихенько похропував під кущем неподалік від багаття. Демко Дурна Сила, кречучи, мостився біля нього. Спина йому й досі боліла. Проте на душі було світло й радісно. Він лежав на животі, дивився на посріблену місяцем дніпровську заплаву і думав про те, як було б добре, аби вони з дідом лишилися тут на все життя.

КОЗАЦЬКІ РОЗМОВИ

Дід Кібчик прокинувся раніше за інших. Ще й не світало, а він вже підкидав гіллячки до багаття. А коли посвітлішало, заходився розглядати неводи. Щось йому в них не подобалося, бо дід Кібчик час від часу бурчав:

– А руки б йому задом наперед поставити...

З-під сіряків почали визирати заспані обличчя вирвизубових братчиків. Сам Вирвизуб голосно позіхнув, закинув подалі якусь костомаху, що йому приніс турботливий Сирітка, і поцікавився:

– А чом це ви, діду, ще й молитви не прочитали, а вже лягтися почали?

– Та як же тут мовчати? Хіба так плетуть сіті? І яким місцем воно думало, коли таке робило?

Братчики зареготали.

– Чуєш, Мацику, як дід твою роботу нахваляє?

Мацик винувато розвів руками.

– Та я ж, діду, тільки раз і бачив, як це робиться, – сказав він. – У наших місцях і річки путящої немає.

– Воно й видно, – буркнув дід Кібчик. – Слухайте, хлопці, а у вас тут знайдеться з чого плести?

– Та трохи захопили, – відгукнувся Мацик і крутнувся до куреня. – Ось таке підійде?

Дід Кібчик прискіпливо оглянув начиння.

– Курячою лапою верчено, – зробив висновок. – Проте спробуємо. Я, хлопці, хотів би дарунок вам зробити, перш ніж покинути вас. За те, що пожаліли мого малого дурня.

Дід Кібчик був людиною з гонором і не міг просто так сказати, що йому ой як не хочеться подаватися звідсіля. А чому так трапилося – і сам не знав. Чи то нові знайомі припали до душі, чи тому, що не було куди більше податися. А можливо, тиша й безмірна гладінь могутньої ріки нагадували йому його власну молодість, коли вони з Кудьмою козакували під Каневом.

Демко збирався було підсобити дідові, проте той відмовився:

– Ще порвеш мені все к бісовій матері. Іди он, може, добрі люди якусь іншу роботу загадають.

Добрі люди на роботу були щедрі.

Не минуло й хвилини, як Демко вже стояв у човні-душогубці і відштовхувався здоровоною тичкою.

Невдовзі прибули й воронівці. Жваві, засмагли, як днища казанів. Схоже, їм тут подобалося не менше, ніж дідові Кібчикові.

Лесь Одуд, уздрівши діда з Демком, весело загорлав:

– О, нашого куреня прибуло! Тільки чого ви зразу до полян, а не до нас завернули?

– Та ви ж заховалися так, що вас годі й відшукати, – замість діда відказав Вирвизуб. – А ми гостинні, людей аж на шлях виходимо зустрічати.

Лесь Одуд хотів щось на це зауважити, проте Василь Байлемів його зупинив:

– Годі! І так припізнилися. До роботи, хлопці!

А дід Кібчик уперше за багато років перестав бурчати. Він не відривався від плетіння невода. Гарно виходило, аж самому подобалося. Дід і незчувся, як тихенько замуликав: «Ой, у лузі калина...»

А з річки, що за очеретами, долинали веселі голоси й метушня.

– Тягни, хлопці! – надривався Байлем. – Гей ти, подоляк, як тебе?

– Оверко. А що?

– Не підходь так близько до нього. Це ж тобі осетер, а не карась!

Проте було вже пізно. Пручаючись, осетер так лягнув одного з Вирвизубових братчиків, що той відлетів на грузьку мілину. А коли отямився, то заборсався не згірш від того, хто його туди послав.

– Га-га-га! – зареготав Левко Заярний. – Було два осетри, стало три. Може, на тебе теж сіть накинути чи виберешся й так?

– Та якось сам виберуся, – зніяковіло відмагався ошелешений Оверко.

Рибалки захопилися так, що й про обід забули. Лише перехопили трохи з того, що було під рукою, і знову полізли у воду.

– Діду! – гукав Заярний. – Кидайте свій невід та йдіть до нас! Вода ж тепла, як парне молоко!

– Мені й тут непогано, – відказав дід Кібчик.

Проте сонце припікало так, що він змушений був із своїм начинням перебраться у холодок. І там дід знову заходився мугикати пісню про калину, що росла у лузі. Це була чи не єдина пісня, яку дід Кібчик пам'ятав з часів своєї молодості.

– Ого, скільки наловили! – вражено вигукнув Вирвизуб, коли під вечір повернувся із степу. – Далеко моїм до вас. Слухайте, воронівці, може, надалі рибалитимемо разом?

– Ми що, ми не проти, – висловив думку воронівців Байлем. – Риба любить, аби за нею гуртом ганялися.

– Воно й правда, – згодився Вирвизуб. – Усі люблять, аби за ними ганялися гуртом. Навіть ординці. А у вас, діду, як ідуть справи? Сіть уже готова?

– Гей, то тільки стріли в небо швидко випускають, – відказав дід Кібчик. – А добру річ роблять не один день. – Він зиркнув у Вирвизубів бік і запитав: – Що, погано полювалося?

– І не кажіть, – зітхнув Вирвизуб. – Чогось звірина геть розбіглася. А тут ще й татарва заворушилася. Визирає то там, то тут. І щезає, бо ж нас п'ятеро було.

– Воно то так, – згодився дід Кібчик. – Татарва – то птиця сторожка. Особливо, коли їх мало.

Під сутінки дід перестав мугикати пісню про калину. Глибокі зморшки пролягли між його настовбурченими бровами. Дід Кібчик про щось думав. І що нижче сповзало сонце, то задумливіший він ставав.

«Воно, звісно, воронівці мені куди ближчі, ніж оці ось подоляки, – міркував дід. – Але нашим аби тільки гигака ти... От якби з ними був ще й Швайка – отоді інша справа. Тоді з радістю пристав би до їхнього гурту. Але ж Швайки немає... А Вирвизуб, судячи з усього, хлопець серйозний... Та чи потрібен йому такий старий пеньок, як я?»

Сонце вже заходило за очерети, коли рибалки врешті вийшли на сушу і заходилися варити юшку. Дід Кібчик

дивився-дивився, як вони це роблять, тоді не витримав і сказав:

– Ану, геть від казана! Тільки добро переводите. І сам заходився біля багаття.

Вирвизуб з товаришами їли так, що аж за вухами лящало.

– М-мм, – тільки й спромігся сказати Вирвизуб. – Ну, дід, ну, чародій!

– Мій дідо ще й не те вміють, – з гордістю пояснював новому товариству Демко. – Вони все вміють. І борщ, і кашу...

– А як же баба? – поцікавився Вирвизуб, полюючи за сомиковою головою. – Дід її що – до печі не допускає?

– Немає в мене баби, – спохмурнів дід Кібчик. – І доньки немає. Всіх проклятих ногаєць порішив. Залишилися ми удвох з Демком.

За казаном запала мовчанка. На якийсь час рибалки перестали працювати ложками.

– Воно звісно...сказав Мацик. – Кожна хата, бач, постраждала від ординця. Що у вас на Сулі, що у нас на Поділлі.

– На ординця жалієшся, а сам чкурнув від ляха, – під'юджував його Оверко.

– Бо лях, аби ти знав, не кращий від татарина. Або й ще гірший. Ординець, бач, шаблоюкою голову знесе, а лях до горлянки пазурі тягне... Ет, і коли це закінчиться?

Вирвизуб випнув круті вилиці.

– Нічого, – сказав він. – Колись терпець та урветься нашою братові. Он татарва теж зранку до ночі стояла над душею. Доки не дали їм гарного чосу над Синіми Водами.

Про велику битву над Синіми Водами знали майже всі подоляни. Три татарські орди, що кочували між Дніпром та Дунаєм, вирішили покарати як подолян, так і волинян з галичанами та киянами, які відмовилися платити їм данину, заведену ще за Батиевих часів. Тож біля річки з такою мирною назвою стрілися з наспіх зібраними українськими поселянами та військом великого литовського князя Ольгерда, яке прийшло їм на поміч. Розбилося тоді ординське військо об український та литовський мур на друзки і покотилося назад, аж до Чорного моря...

– От би й нам так, – мрійливо зітхнув Василь Байлемів.

– Скажеш таке, – заперечив рудий Мацик. – То ж, може, ті татари були як татари. Вони, кажуть, вимагали лише десяту частку. А нинішні татари не такі. Їм не десята частка потрібна, вони на наших людей, мов на звірину, полюють!

– Всі вони однакові, – не погодився Байлем. – Що ті, що ці. Та я не про це. Тоді, кажу, з нами був князь Ольгерд. Хоч і не з нашої землі, проте нашою мовою балакав і віру нашу поважав. А зараз хто людей підніме – князі? А де ви їх бачили? Порозбігалися, мов їх і не було ніколи. Старости? Та вони ж носа бояться висунути зі своїх городищ. Хіба що канівський з черкаським, та ще переяславський інколи одкоша дадуть.

– От би знайшовся такий, як той Ольгерд, – по довгій паузі мовив хтось із козаків.

– До такого Ольгерда ще й війська треба, – зауважив на те інший. – А з нашого брата хіба його набереш? Бач, сидимо з тобою в очеретах, тіні своєї боїмося.

– Ну, це ти дурниці верзеш, – зупинив його рудий Мацик. – Я про себе не кажу, бо дурнем був, порпався в тих плавнях, як курка, доки Тишкевич обібрав до нитки.

А от Вирвизуб – він що, теж у плавнях ховається? Не скажи. Он з позаминулого літа ординці комарами біля очеретів вилися. І по одинці, і як хочеш. А тепер наближаються лише тоді, коли їх десятків зо п'ять набереться. А чому? Та тому, що Вирвизуб кілька разів дав їм добрячого чосу.

– А наш Швайка? – втрутився воронівець Байлем. – Він що – теж у плавнях відсиджується?

– Ну, Швайка... – не згодився сперечальник. – Швайка – то зовсім інше. У нього з ординцем свої рахунки.

– А в тебе що, їх немає, так? У тебе що – батьки своєю смертю померли?

Вирвизуб замахав руками.

– Хлопці, не чубтеся! – вигукнув він. – Так ви мені всіх татар розлякаєте. Краще давайте-но послухаємо діда. Бачу, він теж хоче щось сказати, та хіба за вами вженешся?

Діда Кібчика і справді тягло в цю суперечку, як старого селезня до річки. Він то невдоволено гмикав, то крутився, неначе йому щось муляло. Проте свого слова дід вставити не наважувався. Бо яке ж ти маєш право повчати чужих, коли в тебе самого онук такий дурень!... Але тепер – інша річ. Не він сам напросився на розмову, а його попрохали.

– Бачу, гарні ви хлопці, – почав дід. – Тільки дурниць у ваших головах не менше, ніж у мого Демка.

– Це ж чого? – образився Байлем.

– А того, що все князів виглядає та старост добрих. А князі – вони теж різні бувають. Он у татарів біля Синіх Вод хто головував, га?

Хлопці закрутили головами.

– Ну... хан Качибей, хан Котлабуга і цей, як там його... ага, хан Димитрій.

– От-от, Димитрій! Із наших він, а, кажуть, був гірший за найжорстокішого татарина. Це вам щодо добрих князів. А втекли ви сюди чому – добре життя приїлося? Ні, від таких же панів та старост, за якими оце так жалкуєте. Тож коли вже виглядати якогось князя – то тільки свого. Такого, як оце ми з вами.

– Добре кажете, діду, – згодився Вирвизуб. – Свій – він свій і є. От тільки де ж ти його візьмеш?

– Міг би й сам стати.

– Та ви що, діду? – жажнувся Вирвизуб. – На біса мені те князівство? Треба мені вилежуватися у тих хоробах?

Дід хитро примружився.

– А навіщо тобі вилежуватися? Лежнів і без тебе повно. Тобі б ото сотень зо п'ять гарних братчиків – чим не князь був би?

– Таке скажете. Тут, коли треба дати відкоша ординцям, не знаєш, де й п'ять десятків зібрати...

Замовкли козаки. Мовчали і не знали, що такі ж розмови точаться по всіх дніпровських плавнях та байраках. Від лісової Десни і аж за гримкітливими дніпровськими порогами. Мовчала Україна. Наслухала невимовлене ще слово.

А його все не було. Лише стогін та вороняче каркання злітало над попелищами.

Дід Кібчик підсунув гілку до багаття. Затріскали, високо до неба злетіли червоні язички. Відблиски полум'я забігали по насуплених обличчях.

– Бач, одна лише березова гілка – а скільки того вогню, – зауважив Левко Заярний.

– Справа не в гілці, – відказав на те дід Кібчик. – Вогонь був готовий спалахнути, от що! А березова гілка чи соснова – один біс.

– Щось ви, діду, знову загадками почали говорити, – сказав Байлем.

– Та які там у чорта лисого загадки? Ти що – не бачиш, що Україна не сьогодні-завтра готова спалахнути, як оце багаття? Біда лиш у тім, що все сирі гілки трапляються.

– Еге ж, ваша правда, діду, – згодився Василь. – Ми оце між собою по дорозі говорили і ось до чого дійшли. Коли вже Вирвизуб запросив нас до спільної рибалки, то чом би йому не покликати нас і тоді, коли рушить на ординця? Усе ж таки шість гарних шабель до зими, знаєте, як би стали в пригоді!

– Це можна, – згодився Вирвизуб. – І взагалі, братчики, можете перебиратися ближче до нас. Місця тут поки що вистачить всім.

– Слухайте-но сюди, хлопці, – озвався дід Кібчик. – А чи всі з вас на зиму збираються на піч залізти? Чи, може, хтось тут залишиться?

– Я лишаюся, – відказав Вирвизуб. – Нікуди мені повертатися. І Швайка теж, мабуть, залишиться.

– За нього можеш не казати. Я про інших питаю.

– Інші теж знайдуться. А до чого, діду, ви оце ведете?

– До того, що добрий курінь кращий від поганої хати, – знову перейшов на загадки дід Кібчик.

Як не дивно, але першим зрозумів діда його онук-тугодум.

– Щира правда! – сказав він ламким басом. – Як на мене, то я теж не пішов би звідсіля нікуди. Ні влітку, ні взимку.

– То в чому ж справа? – запитав Вирвизуб. – Залишайся. Хоча й зелений ти ще, та, бачу, сила є. І злість на Тишкевича теж дещо важить.

– Та я... – знітився Демко. – Як дідо звелять, так воно й буде.

– Де ти, там і я, – відказав на те дід Кібчик. – Бо без мене знову якусь дурницю встругнеш. А поки що, панове братчики, коли дозволите, ми й справді тут залишимося. Нехай онук навчається вашої козацької справи. Та й я теж дещо зможу. Не дивіться, що з мене вже пісок сиплеться. Зате на слизькому не посковзнуся.

– Оце діло! – зрадів Вирвизуб. – Бо я, було, вже подумав, що востаннє сьорбаю таку юшку.

